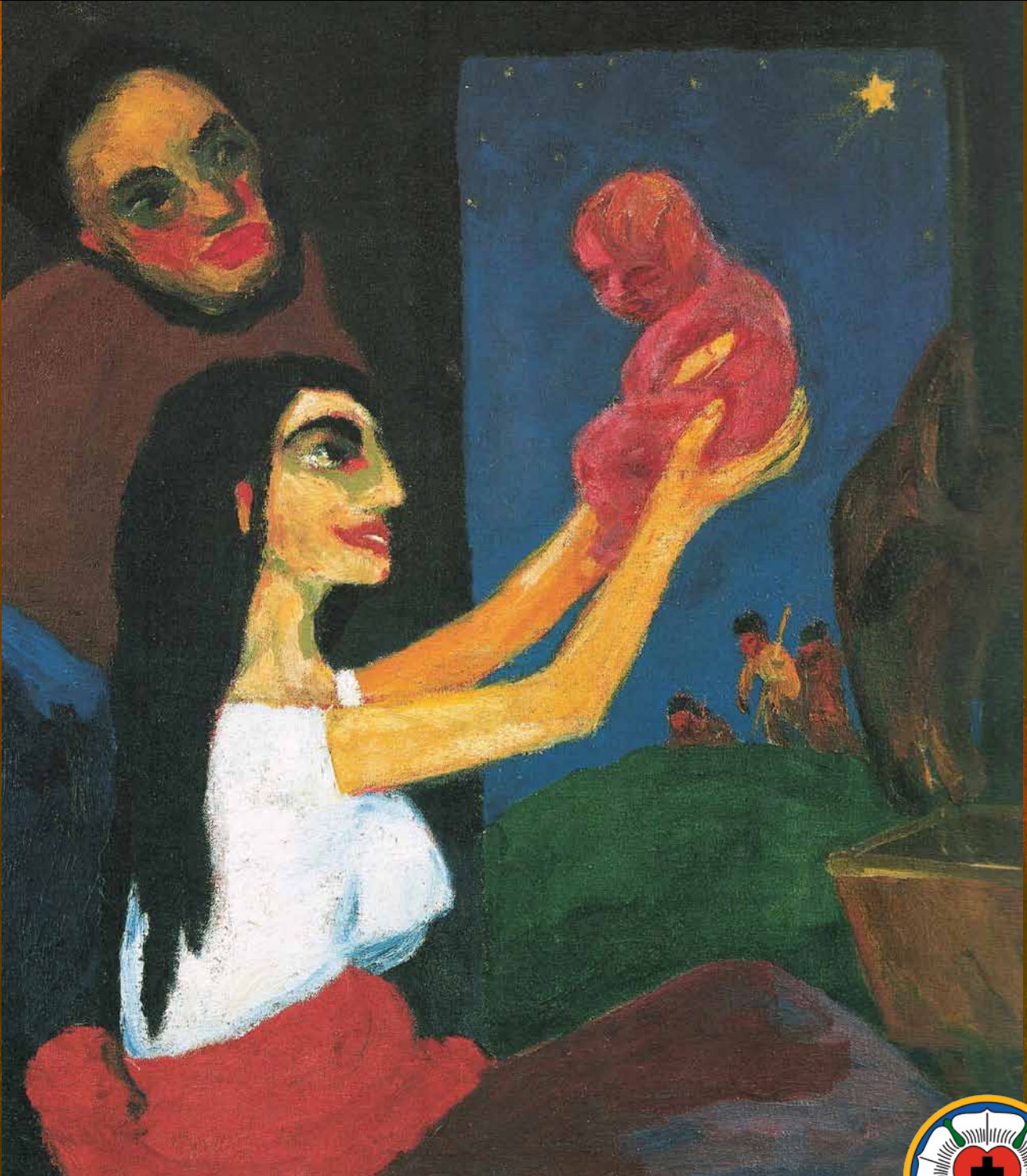

elkkwartaal

uitgegeven door de Evangelisch-Lutherse synode | jaargang 21, nr. 4 | december 2021

Luthers diaconaal: weer bijeen in LDP-bijeenkomst
Toekomstvisie: Lutherse Gemeente Nederland?
Cantor-organist Dick Troost neemt afscheid

Om te beginnen...

Voor de cover van dit nummer kozen we voor een vertrouwd beeld. Minder 'vertrouwd' is misschien de rauwe uitstraling die Emil Nolde (1867-1956) dit schilderij gaf. Nolde werkte expressionistisch - een kunststijl in staat om, los van clichés, emotie over te brengen. Hij maakt gebruik van kleurvlakken in een kleur-op-kleurcontrast zonder contouren. Het is meteen duidelijk waar de jonge moeder zich over verheugt: trots houdt ze de pasgeborene omhoog. De roze baby licht op tegen de donkere lucht waar een heldere ster schijnt. De ster als wegwijzer voor de wijzen uit het oosten. De ster ook als beginpunt voor de kijkrichting van het schilderij. Een diagonaal loopt van de ster, via de roze baby naar de arm van de moeder. Het wit van haar blouse contrasteert met haar lange zwarte haar. Bij het wit kun je het schilderij uit. Zo verwijst Nolde naar de titel van zijn schilderij: *Heilige Nacht*.

Heilige Nacht is onderdeel van een religieus verhalend negenluik. Emil Nolde is geen schilder van het lijden, maar van het innerlijke vuur in ons aanwezig. Hij wil het diepere in de mens oproepen, soms op de grens van het groteske. Dat is zijn voedingsbodem voor de komst van het Licht op aarde. Zijn religieuze kunst verhaalt over de bevrijding van

mensen; zo past zijn werk ook bij Bijbelse thema's. De waardering voor dit werk had een hoogtepunt in de tijd van de 'bevrijdingstheologie' (jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw). Zijn expressieve en kleurrijke verbeelding van de Bijbel werkte ook door in bijbelillustraties en kinderbijbels.

Minder positief was de ontvangst in zijn eigen tijd. Een plaatselijke krant bestempelde het werk als 'pervers en onderdoend voor dat van negers en geestelijk gestoorden'. In 1937 werd het negenluik geëxposeerd als 'Entartete Kunst' met het etiket 'Gemalter Hexen Spruch'. Ironisch genoeg manifesteerde Nolde zich voor die tijd als aanhanger van het nationaalsocialisme en nam afstand van zijn eerdere positieve houding ten opzichte van Joden. Valt dat te rijmen? Vast niet als kerstgedachte, eerder dat hij kunstenaar was, wellicht zélf een 'kunstwerk' maar toch vooral: mens. Net als wij allen.

Als *elkkwartaal*-redactie wensen we *allen* een gezegende kersttijd.

Alma Evenhuis

Inhoud

Meditatie: Wachten is een lastige	3	Lutherse Werkgroep voor Kerkmuziek 75 jaar	14
Lutheran Summer School: 'Nabijheid in Gods naam'	4	65 jaar Nederlandse Lutherse Vrouwen Bond	15
De vierde Wijze	6	Dick Troost: 54 jaar cantor-organist	17
Luthers erfgoed. Kerkgebouwen, toen, nu ...	7	Ondertussen bij de LWF	18
Emeritaat dominee Willem Boon	9	Wartaal	19
Woord&visie	10	Bezinning op het Pelgrimspad Odoorn	20
Lutherse Gemeente Nederland: onze toekomst?	11	Luthers Diaconaal Platform weer bijeen	21
Nederlands luthers erfgoed in Worms	12	kriskraskort	24
Reizende tentoonstelling	13	Een Luthertuin met bomen	26

Colofon

Elkkwartaal verschijnt vier keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan degenen die ingeschreven staan in het register van Evangelisch-Lutherse leden in de Protestantse Kerk in Nederland.

Overname van artikelen en foto's is toegestaan na overleg met de redactie en met vermelding van de uitgave van *Elkkwartaal* en vermelding van auteur en/of fotograaf.

Redactie

Alma Evenhuis (hoofdredacteur),
Ingeborg Kriegsman (beeld & techniek),
vacant (voorzitter),
Femke Akerboom-Beekman,
Leonie Crom-Wagenaar,
Joren Reichel

Redactieadres:

Redactie Elkkwartaal
p/a Lingedijk 207
4163 LK Oosterwijk
redactie.elkkwartaal@gmail.com

Kopij volgend nummer

Inleveren voor 31 januari 2022
bij redactie.elkkwartaal@gmail.com

Giften

U kunt Elkkwartaal financieel steunen via NL36INGB0002203600 t.n.v. PKN inzake Elkkwartaal o.v.v. gift Elkkwartaal. De Protestantse Kerk heeft een ANBI-status.

Adreswijzigingen of klachten over bezorging

Als u lid bent van een evangelisch-lutherse gemeente: bij uw kerkenraad. Als u alleen bent ingeschreven in het landelijke lutherse ledenbestand óf wanneer u geen lutheraan bent via de abonneerdersadministratie.

Abonnementenadministratie

Dienstenorganisatie Protestantse Kerk in Nederland, Postbus 8504, 3503 RM Utrecht, e-mail: abonnementen@protestantsekerk.nl, telefoon (030) 880 18 80.

Productie

Afdeling Communicatie en Fondsenwerving
Protestantse Kerk in Nederland.
ISSN 1569-6316

Website

Dit nummer en vorige nummers zijn te raadplegen op protestantsekerk.nl/elkkwartaal.

Grafische verzorging

Ladenius Communicatie (vormgeving),
De Groot Drukkerij (drukwerk).

Bij de voorpagina

Heilige Nacht (Emil Nolde)

Meditatie

Wachten is een lastige

TEKST: DETLEF BOHLKEN, BEELD: EMIL NOLDE (Heilige Nacht)

Er komen weer rustige, lange avonden aan. Vanouds zijn de dagen tussen Kerst en Driekoningen de twaalf heilige nachten, ook wel de twaalf ruwe nachten. Een tijd om naar binnen te keren, meer dan anders gericht op jezelf. Met alle aandacht voor waar het in jouw leven om gaat. Het is een goede traditie om dat met mooie verhalen te doen. Iedere dag, of beter iedere nacht een verhaal.

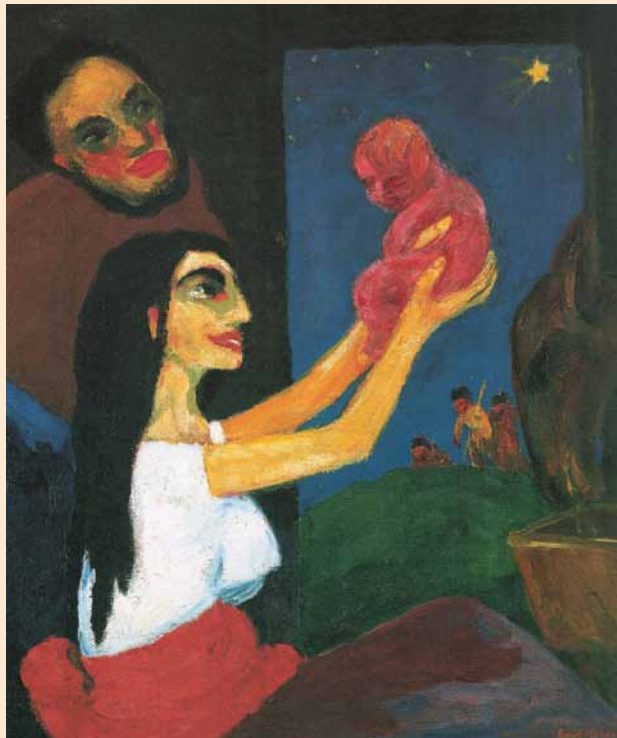
Het gebeurde in de winter, er lag een dikke sneeuwlaag. Een arme jongen moest hout halen op een slee. Toen hij het bij elkaar had gezocht en opgeladen had wilde hij, omdat hij het steenkoud had, niet dadelijk naar huis gaan maar eerst een vuurtje maken om zich te warmen. Hij veegde de sneeuw weg, en toen hij een plek grond tot op de aarde schoon had, vond hij een klein, gouden sleuteltje. Nu dacht hij: waar de sleutel was moest ook het sleutelgat zijn, hij groef verder in de grond en daar vond hij een ijzeren kistje. Als die sleutel nu maar past, dacht hij, er zitten vast kostbare dingen in dat kistje. Hij zocht naar een sleutelgat; eindelijk ontdekte hij het, zó klein dat je het ternauwernood kon zien. Het sleuteltje paste er precies in. Toen draaide hij het een keer om ... en nu moeten we wachten tot hij het helemaal ontsloten heeft en het deksel heeft geopend; dan zullen we horen, wat voor wonderlijke dingen er in dat kistje lagen!

Een sprookje van de Gebroeders Grimm - en misschien een mooi verhaal voor een van de twaalf nachten. Wat zit er nou toch in dat kistje? Ja, daar zullen we nog even op moeten wachten. Wachten is lastig. Ieder jaar staan de kerstbomen eerder in de winkelstraten en thuis in de woonkamer. Slechts weinig mensen kunnen wachten tot het moment zelf. De kleine lichtjes helpen ons door deze tijd heen, tot we in de kerstnacht het licht voluit zien stralen.

Zoals bij God gebruikelijk staat aan het begin een groot cadeau. In de donkerste nacht komt God zelf als

mens op aarde. Vanuit dat cadeau begint ons menselijk handelen. Net zoals we de week beginnen met een feestdag - de zondag. Vanuit het feest gaan wij de week in. Vanuit de bevrijding van het volk Israël uit Egypte ontstaat onze relatie met God. Vanuit de doop leven wij ons leven.

Het leven als mens begint steeds weer met iets wat wij ontvangen. En tegelijk is er van begin af aan het verlangen van de mens om alles zelf in de hand te hebben. Om goed en kwaad te kunnen onderscheiden en er zo over te beschikken. En het liefst ook over het leven ... Mensen handelen alsof zij zelf God zijn. Ten diepste ligt hier het kwaad: de mens wil zelf bepalen en vanuit het eigen leven het leven van anderen bepalen. Of het nou gaat om de klimaatcrisis met de vraag wat mijn handelen voor de toekomst van onze planeet betekent of dat het gaat om het al dan niet inenten met de gevolgen voor onze samenleving als geheel. De mens wil in het midden staan, wil zelf God worden.

En dan horen wij ineens in deze kerstnacht, in de stilte - als wij die toelaten - een versturende boodschap: God koestert een heel ander verlangen. God wil mens zijn. Het woord dat aan het begin bij God was, dat woord is mens geworden. God geeft zijn woord aan de mensen, zonder voorbehoud.

God is altijd aanwezig waar de mens is - dat vertelt het kerstverhaal mij. God is in iedere mens aanwezig. In zijn naam roepen wij daarom altijd weer een halt toe aan alles wat tegen het leven in gaat. Geen onderdrukking, geen discriminatie, geen honger ... En tegelijk weet ik, juist dat lukt amper; het lukt ons mensen niet om dit te bewerkstelligen.

Wat er in het kistje met de gouden sleutel zit, daar ben ik benieuwd naar. Ik heb daar geen invloed op en moet het afwachten. Maar als ik het wachten aandurf - niet zelf wil bepalen - dan zit er iets moois in.

De Lutheran Summer School '21: 'Nabijheid in Gods naam'

Nabijheid in Gods naam: wat is dat? In het vorige nummer van *elkkwartaal* las u het verslag van de tweede editie van de Lutheran Summer School in Amsterdam. Nu vertellen de deelnemers van de zomerschool zelf over hun ervaringen. Wat hebben zij geleerd, en wat raakte en inspireerde hen?

SAMENSTELLING: JOREN REICHEL, BEELD: MASCHA DE HAAN

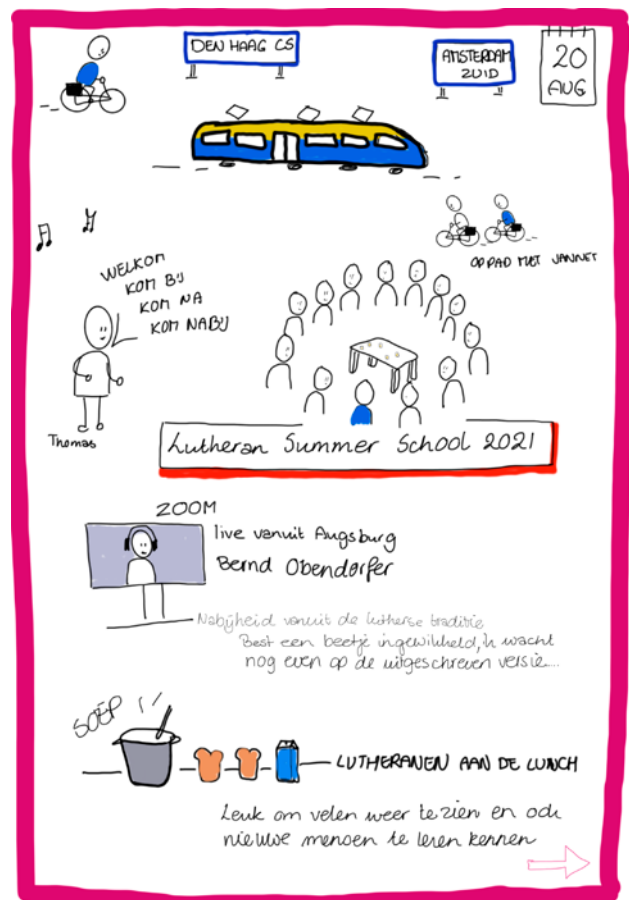
Zingen vanuit je binnenste - *Mascha de Haan, FLG Den Haag*

Het blijft wonderlijk om direct op de eerste dag van de Lutheran Summer School je binnen een mum van tijd weer thuis te voelen. Je uitgenodigd voelen om met elkaar te leren en je open te stellen. Op de eerste dag deed ik dat bijvoorbeeld tijdens de workshop zang en klank met Monique Cornwell. Zij via Zoom uit een ander land, maar via het grote scherm gewoon dicht bij ons. We maakten klanken, tonen met onze stem, en gebruikten ons lijf als klankkast. Na de eerste, schuchtere 'oohh's' en 'aaahh's' leerden we luisteren naar elkaar, vonden we elkaars nabijheid. Een van ons zong een melodie, de anderen ondersteunden dit met losse noten. Samen maakten we akkoorden. En zo zongen we 'Grote God, wij loven U', met een begeleiding die we nooit eerder en vast ook nooit meer zullen horen. Het was de nabijheid op dat specifieke moment. Het was heerlijk, een cadeautje. Een dag later gaven we onszelf nog zo'n cadeautje: met een aantal deelnemers pakten we de liedboeken erbij en zongen we samen. Ik heb de nabijheid gevoeld.

Heilige grond betreden - *Gerrit Riemer, geestelijk verzorger*

We staan met onze koffie in de middagzon op de trappen van de Maarten Lutherkerk. Even een pauze in het programma, en we raken in gesprek over bidden. Komend vanuit een kerkelijke traditie waarin het openen en sluiten van bijeenkomsten met vrij gebed de norm is, was het mij opgevallen dat dit op het lutherse erf veel minder gebeurt. Er wordt wel geopend en gesloten, maar meestal met een gedicht, een liedtekst of een gebed uit een gebedenboekje. Ik had de vraag gesteld hoe dat nou komt. Zit er verlegenheid met het christelijk geloof achter? Want dat maak ik op andere plekken mee. Maar daar komt dan meestal helemaal niets voor in de plaats.

Mijn gespreksgenoten bezweren mij dat dit in het lutherse niet zo is. Wat volgt is een openhartig gesprek over onze ervaringen met bidden. Ik neem daarvan mee: het vrije gebed is als uiting zo verbonden met het persoonlijk geloof dat het in wezen heel kwetsbaar is. Het past beter in de intimiteit van de binnenkamer of van twee of drie mensen die dicht bij elkaar zijn. In een groep is het te onbeschermd waardoor het gebed al snel zo stevig getoontzet wordt dat het toehoorders ruimte ontnemt. Dan is het veiliger en gastvrijer

om te blijven bij teksten die meer ruimte laten voor de beleving en het geloof van de toehoorders. Voor mij sloot dit naadloos aan bij de thematiek van de Summer School. Wanneer wij elkaar nabij komen, dan betreden wij heilige grond. Dat vraagt om eerbied voor die kwetsbare ziel in de ander en in jezelf. Je omgang met God mag tussen jou en God blijven. Die ruimte vond ik bevrijdend, en het zorgde voor een diepere ervaring van nabijheid. Ik had dit pauzegesprek voor geen goud willen missen.

Nabijheid voor God - *Andreas Wöhle, FLG Amsterdam*

Nabijheid - een thema dat juist in het licht van onze corona-ervaringen op bijzondere wijze nabij komt. Bij de Lutheran Summer School 2021 werd dit niet enkel thema

van de reflecties en workshops, maar ook geleefde ervaring. Tweeënhalve dag tijd doorbrengen met elkaar, leren, luisteren, 'aandachtig wandelen', muziek, poëzie, klankervaring, viering ... En bij dat alles erkennen dat nabijheid niet enkel een thema is dat nu eenmaal speelt (of juist het gemis ervan gedurende de coronatijd), maar dat ook ten diepste hoort bij een specifiek lutherse omgang met God en met elkaar. Een theologisch en gelovig en menselijk bijzondere ervaring! Om van te groeien in de eigen religieuze identiteit - maar ook om te beseffen wat onze specifieke bijdrage als lutheranen binnen het brede spectrum van spiritualiteit van de Protestantse Kerk zou kunnen zijn: een geloofservaring die leeft vanuit het vertrouwen in 'Gods liefdevolle glimlach', en die van daaruit zonder angst en zonder kiefheid Gods nabijheid durft te zoeken en de eigen kwetsbaarheid en onvolkomenheid durft te zien en te benoemen. Ik kijk al uit naar de Lutheran Summer School 2022. Dan met elkaar bijeen in Wittenberg rond dat andere thema van ons luthers kerk-zijn: internationaliteit en katholiciteit, niet als ver-weg begrippen, maar als geestelijk familiegevoel.

Kerkenradendag 2022

De evangelisch-lutherse synode (ELS) organiseert op 5 februari 2022 de Kerkenradendag in de lutherse kerk aan de Hamburgerstraat in Utrecht. Meer dan ooit is het de bedoeling dat *alle* lutherse kerkenraden aan deze dag deelnemen met een afvaardiging. Waarom? Omdat er belangrijke, toekomstgerichte, thema's aan de orde komen waarbij het contact met de kerkenraden cruciaal is.

Strategische perspectieven lutherse gemeenten

De synodale commissie wil haar visie op de toekomst van luthers Nederland delen en verder bespreken met de gemeenten. Aan dit thema is de ochtend gewijd, onder leiding van

dagvoorzitter Erik Fledderus (oud-voorzitter van de ELS). Actieve betrokkenheid hierbij van de kerkenraden is noodzakelijk.

Voor inhoudelijke en praktische ondersteuning aan gemeenten zijn er in de middag verschillende workshops, waaronder 'Communicatie'. Andere mogelijke workshops zijn 'FRIS' (financiële administratie) en 'LAPP' (Lutherse Academische en Publieke Presentie).

Het belooft een boeiende en spannende dag te worden die als vanouds ook gezellig is, maar dus niet geheel vrijblijvend. Het definitieve programma van de dag wordt begin januari naar *alle* kerkenraden gestuurd.

Aanmelden doet u liefst zo vroeg mogelijk (dit ook met het oog op de verdere organisatie) met minimaal één vertegenwoordiger van de kerkenraad. Meer mag natuurlijk ook. Graag zelfs. Geef duidelijk uw naam, gemeente en met hoeveel u komt. Mail dit naar SC-secretaris Cathy van Beek-Blommendaal via luthersesyndosecretaris@protestantsekerk.nl.

De vierde Wijze

Ik was de vierde. Ja, ik was met m'n drie vrienden op weg gegaan. Wij, 'oosterlingen'. Lang geleden. Naar de hoofdstad van de Joden, Jeruzalem. We bestudeerden in ons land de geheimen van de sterren aan de hemel. Ik moet zeggen, we waren daar behoorlijk handig in. Tot we in de verte die ene ster zagen. Helder, fel. 't Kon bijna geen ster zijn. Een nieuwe planeet? Een komeet? Dat wilden we gaan zien! Op daarnaartoe. Naar het Joodse land. Jeruzalem, om te beginnen.

TEKST: WIM VAN BEEK - BEELD: REMBRANDT (PENTEKENING), INGEBORG KRIEGSMAN

We hadden goede opleidingen, een goed inkomen. In de arme landen waarheen we op weg gingen werd je dan al gauw gezien als 'rijke'. Maar kort voor Jeruzalem werd ik ziek, kon niet verder. De anderen wilden niet wachten. Als die ster weg zou gaan, was alles voor niks. Na een week was ik zo ver hersteld dat ik verder kon. Geen ster meer te zien. Dus ik zwierf in en rond Jeruzalem. Ergens moesten anderen toch ook iets van dat licht gezien hebben? Tot ik een stelletje herders tegenkwam. Ruig volk, dag en nacht op 't land met hun schapen. Voor de gevestigde burgerij waren zij het primitieve uitschot. Altijd recht voor z'n raap. Onbetrouwbaar. Door hun gedrag buiten de nette samenleving terechtgekomen. Vond men. Ik kende geen herders. Maar dit waren aardige mensen. Heel gastvrij. Ik moest natuurlijk meeten. Toen ik verzadigd was, kwam de vraag waarom ik hier was, wat ik hier deed, of ik wat gedroomd had. En wat ik hoopte te zien.

Armoe troef maar en dolgelukkig

Een bijzondere ster? Nou, dat was meer dan een ster geweest aan die nachtelijke hemel. Alles was hier licht geworden, muziek, heldere stemmen, zwevende gestalten. Ze waren zich rot geschrokken. En herders waren toch bepaald niet bang uitgevallen.

En ook niet zo gelovig. Maar dit was zó totaal anders geweest. De woorden van de herders tuimelden door elkaar heen. Meestal waren die lui kort van stof, zwijgzaam. Maar nu probeerden ze te vertellen wat ze gezien en ervaren hadden. Wie heeft er ooit een engel horen zingen? En dan nog wel over een goede aarde, over vrede. Ze waren met een groepje op zoek gegaan. En in een schuurtje hadden

knechten en slaven? En dan voor iedereen een goed, zeer goed leven! Maar ja, die ster was weer verdwenen, de hemel weer donker, de wereld leek onveranderd, en soldaten gingen nog steeds met doodslag te keer. En toch. Als je die nacht had beleefd, die woorden gehoord, dat licht gezien, het kind en z'n ouders had geknuffeld en gelukgewenst ... Mijn leven werd een lange zoektocht.

Aanbidding Maria en het kind

ze inderdaad een jong stel met een baby aangetroffen. Armoe troef. En toch blij en dolgelukkig met hun nieuwe mensenkind.

Koning bij knecht en slaaf?

De herders hadden hen verteld over wat ze hadden ervaren. Dit kind, een gezalfde van de Heer! Profetisch, koninklijk! Een nieuwe David! Zou het dan eindelijk gebeuren, een dansende koning die in ere wil staan bij

Mijn magie noch mijn wijsheid bleken toereikend om dit kind te vinden. Ik hoorde wel de verhalen. Over zijn daden van het doen opstaan van mensen. Hij keek altijd om naar hen aan de rand van de samenleving. Knechten, gewonden, verlamden reikte hij de reddende hand. Zelfs doden werden opgewekt.

Dan hoor ik weer de herders in hun enthousiasme dat déze dan wel eens de nieuwe David zou kunnen zijn. In ere bij de minsten. Tot hij zelf bij de doden terechtkwam. Uitgespuugd, gemarteld, gekruisigd. Maar daar bracht God hem terecht. Verloren aan het kruis, gevonden in het graf, opgewekt en de vreugde van nieuw leven gevierd.

Zoeken en zien

Ik bleef naar hem op zoek in de jaren en eeuwen daarna. Hoe geweldig zou het zijn geweest als ik, net als mijn drie vrienden, dit kind even in m'n armen had kunnen houden. Deze

Mens, over wie je kunt zeggen: zie hij is goed, zeer goed. Ik zag mensen die deden als hij deed, die zich bogen naar de minsten. Om hen op te richten, het leven te geven, te laten beseffen: jij mag er zijn!

Maar ik zag ook, in vele tijden en op vele plaatsen, mensen dit Jezuskind letterlijk ophemelen. Moeder Maria krijgt prachtige kleren en de engelen zijn, na de herders, zingend doorgereisd naar de stal. O ja, uiteindelijk is Jezus de aarde ontstegen; de kerken moesten dus ook hoger en hoger zijn. Liefst had men die tot in de hemel gebouwd. En priesters en volk knielen voor de Alzo Hoge.

Wat je hen doet, doe je mij

Maar we hoeven niet te knielen voor een opgehemelde Messias. We hoeven geen dikke boeken te schrijven hoe dat dagelijkse brood en wijn de betekenis van Jezus' lichaam en bloed krijgen, worden. Dan ga ik weer dat prachtige lied zingen. Een volstrekt omgekeerde avondmaaltheologie. Geen

dikke boeken meer nodig. In een enkele regel wordt Christus' evangelie verkondigd: '... en uw bloed wordt wijn en uw lichaam brood voor wie hongerig zijn ...'* Het kan me niet schelen of ik nog een 'wijze uit het oosten' ben. Misschien vinden jullie me een dwaas. Maar je bukken en de hongerigen voeden, dát is wat de Messias wilde. Knien doe je alleen

als je de gevallene gaat oprichten. De Messias heeft het zelf gezegd: 'De minsten zijn mijn broeders en zusters. Wat je hen doet, doe je mij.'

Ik denk dat mijn drie vrienden ook van hun hoge rijdieren zijn geklommen. En diep hebben gebukt om de baby in een voederbak te zien en te strelen. Hoe mooi een sterrenhemel ook is, voor de mooiste Ster moet je naar de kleinen kijken. 'Midden onder ons staat Hij*'. Nog steeds. Als aan het eind van het evangelie de hemel andermaal opengaat, is dat niet om Christus te laten opstijgen, weg van de aarde. Gods hand wijst ons juist de weg in deze wereld, waar Christus zich nog steeds buigt naar allen met gebrek. Hij woont bij die hij bemint. Want *'God die wij aanbidden is ons rakelings nabij, Wonend in ons midden.'**

* Liedboek 840, 'Lieve Heer, Gij zegt 'kom' en ik kom' en Liedboek 528, 'Omdat Hij niet ver wou zijn'

Luthers erfgoed

Kerkgebouwen, toen, nu ...

In vroeger eeuwen had bijna iedere lutherse kerk in Nederland een doophek. Dat hek omsloot de ruimte rond de kansel, zoals dat in Nederlandse calvinistische kerken gebruikelijk was. In die zogenaamde tuin namen onder meer kerkenraadsleden plaats en werd de doop bediend.

TEKST: MARTIN VAN WIJNGAARDEN

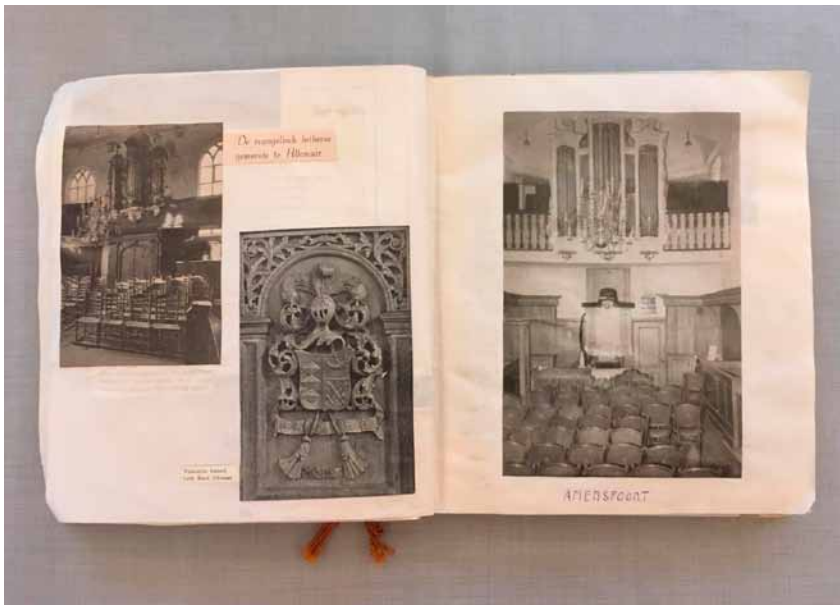
Onder de wat onwennige Nederlandse benaming *Materieel Christendom* ontstaat aandacht voor de betekenis van kerkelijk cultureel erfgoed (*cultural heritage, patrimoine*). Internationaal wordt dit *Material Christianity* genoemd. Met deze termen wordt onderzoek naar verschillende deelgebieden bedoeld: onder andere artefacten (van avondmaalsgerei tot albums met afbeeldingen van kerken en nog breder). Dat zijn voorbeelden van voorwerpen die, in de ruimste zin van het woord, binnen

de geloofsbeleving een functie hebben; een dergelijk voorwerp staat in relatie tot zijn omgeving en ontleent daaraan zijn functie. Dat geldt ook voor architectuur; die leidt tot het bekijken van kerkgebouwen. Ook zij zijn zogenaamde *lieux de mémoire* (plaatsen van herinnering). Hieronder volgt een aantal registraties van meer algemene aard.

Een privé album

Eerder in deze rubriek stond de inventarisatie van het kerkbezit van de lutherse gemeente Den Haag cen-

belang voor het eigen geloofsleven van de kerkgangers. De kerk waar je gedoopt bent, een zegen kreeg of afscheid van geliefden moest nemen bij een uitvaart.

Traditie

Naast een architecturale opsomming en het aspect van de spiritualiteit zijn sommige van die gebouwen op een eigen wijze ook belangrijk voor de Nederlandse lutherse traditie en haar erfgoed. De Ronde Lutherse Kerk in Amsterdam is een sterk voorbeeld, niet alleen rond maar ook de eerste in Nederland met een zwaan op het dak. Veel andere verhalen zijn te vertellen over de kerkgeschiedenis, de kunst, de schuilkerken.

traal. Dit keer meer aandacht voor de inventarisatie van kerkgebouwen en wat daar kan spelen. Een mooi voorbeeld van een inventarisatie is een album dat mij enige jaren geleden werd toevertrouwd door prof. dr. J.P. Boendermaker, naar aanleiding van de publicatie *Kerkinterieurs in Nederland* (2016). Met dit album was zijn vader begonnen die er afbeeldingen van lutherse kerken in plakke. Waar de lijm is losgelaten blijkt dat die plaatjes deels uit lutherse bladen en uit, onder andere, televisiegidsen afkomstig zijn.

Kerken in verschillende vormen

Deze verzameling toont dat ook bij lutheranen verschillende kerkbouwvormen naast elkaar bestaan, al is niet iedere gemeente met een afbeelding vertegenwoordigd. Als we het geheel beschouwen zijn er de oudere voorbeelden die deels vallen onder de invloed van de hofkapelcultuur en -architectuur en zaalkerken. Dit zijn bijvoorbeeld de Spuikerkerk in Amsterdam en de kerkgebouwen van Hoorn, Den Haag, Maastricht, Groningen en Leeuwarden.

Bij de omwenteling na de Reformatie moesten rooms-katholieken veelal gedwongen afstand doen van hun kerkgebouwen. De hoofdkerken werden aan de gereformeerde traditie gegeven. De vrijgekomen kapellen kwamen soms in gebruik van lutheranen, neem bijvoorbeeld Doetinchem en Tiel. Gaandeweg werden ook nieuwe kerken gebouwd zoals in Arnhem, Hilversum en Naarden-Bussum. En weer later

werden kerkgebouwen ontworpen die verbonden waren met de aangepaste visie op de lutherse liturgie, die nu zo vertrouwd is. Hierbij is te denken aan de Amsterdamse Maarten Lutherkerk en Augustanakerk of de Rotterdamse Andreaskerk. Daarna werd de inrichting van oudere gebouwen aangepast; banken, vakken en doophekken verdwenen, er ontstond een opener liturgisch centrum. Dordrecht is daar een voorbeeld van.

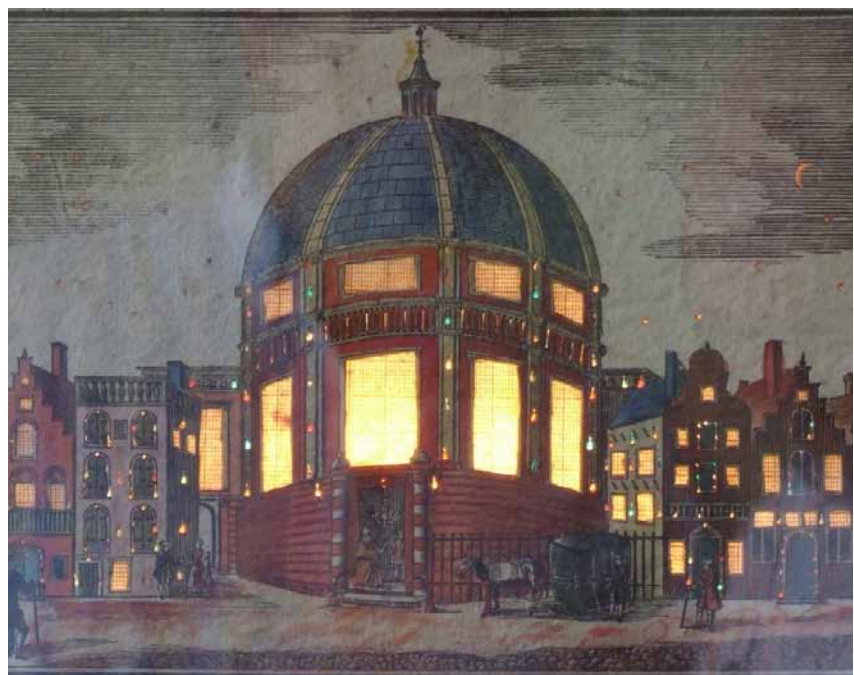
Collectief en individueel

Behalve dat dit veelvoud aan gebouwen van samenkomst belangrijk is voor de spiritualiteit van de hele gemeente, geldt dat evengoed voor die van individuele leden; het zijn plekken van

En nu verder?

De herkomst en soorten kerkgebouwen kunnen we nu duiden. De overzichten zijn, sinds het genoemde album van de familie Boendermaker, completer geworden. En synoden weten van de waarde van deze gebouwen, ook de niet-economische.

Dit zijn gedachten die steeds - in wisselende mate en belangrijkheid - meespreken bij het onderhoud en behoud van erfgoed. Daarmee is het einde als een open (kerk)deur: kerkgebouwen zijn wel degelijk van belang bij de geloofsbeleving. Het zijn zeker niet 'alleen maar dode stenen', niet privé, niet collectief. Het zijn, onder andere, verschijningsvormen van materieel christendom.

Dominee Willem Boon met emeritaat

Het lijkt gisteren, dat – toen nog – vicaris Willem Boon een zenuwachtig zegenende hand boven de vier hoofden van het belijdenisgroepje, waarvan ik deel uitmaakte, hield. Zijn eerste belijdenisdienst, in Deventer, vanwaar hij – later getrouwd met 'onze' Gerda – zijn door roeping gemotiveerde omzwervingen als predikant begon.

TEKST: LEONIE CROM-WAGENAAR - BEELD: PETER CROM

Deze gedachte ging door mijn hoofd toen we op 26 september aanwezig waren bij de afscheidsdienst van dominee Willem Boon, tevens oud-synodelid, van de Evangelisch-Lutherse Gemeente Zuid-Nederland in het lutherse kerkgebouw te Heerlen. Dat Jezus als een wijnstok is, wij als mensen de ranken zijn en vrucht zullen dragen als we de bron niet vergeten, was de spreuk die ik in de jaren zeventig van de vorige eeuw meegekregen had. Luisterend naar de indringende overdenking van Boon tijdens de dienst, die tevens een reflectie was op zijn rol als predikant gedurende zijn leven, begreep ik eens te meer hoe moeilijk dat eigenlijk is. Willem Boon nam ons mee in zijn eigen worsteling omtrent zijn oprechte vraag of hij het als herder van de gemeente goed genoeg gedaan had en of hij er altijd in voldoende mate voor iedereen was geweest. Hij toonde zich een ware dienaar, kwetsbaar in zijn gevoel van machteloosheid ten opzichte van de almacht van God, en dankbaar daar altijd in genade op terug te hebben mogen vallen. Kenmerkend voor Boons overdenkingen is de mengeling van diepgang, kwetsbaarheid, humor en prediking, en zo was deze dan ook. Passend, vertrouwd en inspirerend.

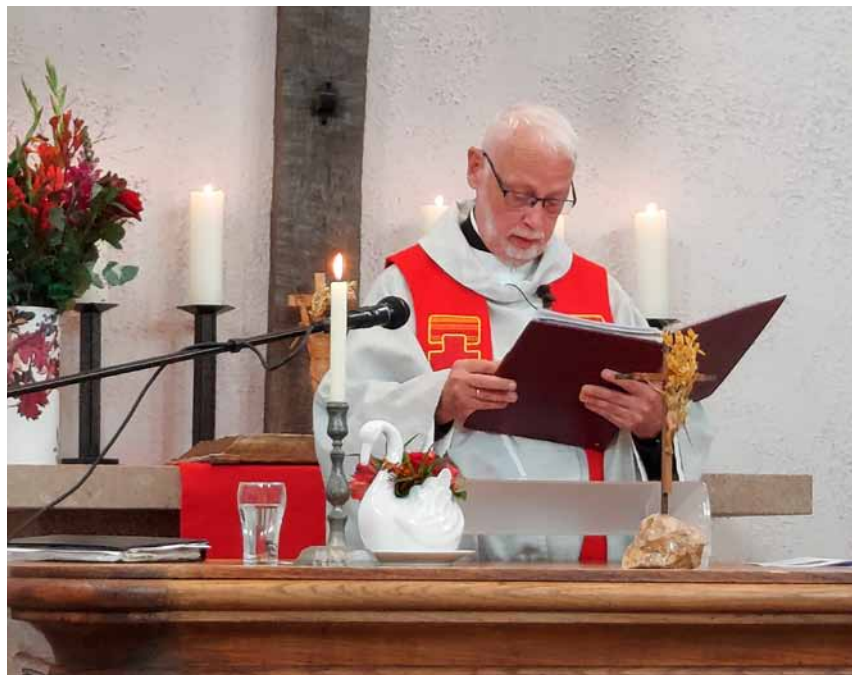
Naast Boon werd de dienst geleid door de predikanten Andreas Wöhle en Susanne Freytag. Wöhle verrichtte de 'ontplichting' van de verantwoordelijkheden van Boon in de ELG Zuid-Nederland. Een mooie, plechtige afsluiting die recht doet aan een leven lang in dienst staan van kerk en gemeente. De dienst was zowel dynamisch als bezinnend, met aan het einde gezongen voorbeden en een vrolijk danslied als slot. Met dank-

baarheid, maar ook een hoopvolle en positieve blik naar de toekomst. Vooralsnog zal Susanne Freytag de gemeente onder haar hoede nemen en aanspreekpunt zijn.

De keur van toespraken die de verse emeritus predikant ten deel viel na afloop van de dienst liep als een rode draad door zijn leven. Van de dankwoorden van leden van de huidige gemeente en de brede contacten uit

zaam zei: "Tja, ik heb toch nog een vraag bij ..."

Mooi was de herinnering van Jouk Boon aan de catechisatielessen van zijn vader: alle 'Konfirmanten' moesten een van de tien geboden voordragen en de betekenis uitleggen. Jouk werd met het vijfde gebod – eer uw vader en moeder – bedeed en vermoedde in eerste instantie een stille hint van zijn vader. Maar dat bleek niet zo te

het netwerk tot vroegste herinneringen van een schoolvriendin die terugblikte op de knopen die doorgemaakt moesten worden voordat Boon zijn roeping kon volgen. Wöhle refereerde aan de synodetijd, waar de aanwezigheid van Boon bij vergaderingen vooral gekenmerkt werd door *het laatste woord*: wanneer alles besproken leek te zijn en men aanstalten maakte de jassen aan te trekken, was het meestal Willem Boon die dan bedacht-

zijn. Nadenkend over de betekenis van het gebod kwam Jouk tot de ontdekking dat de boodschap veel meer was dat ouders er altijd voor je zullen zijn, hoe hulpeloos of alleen je je soms ook voelt. En in lijn met de woorden van Willem Boon: zoals ook God er altijd is, hoe machteloos je je soms als dienaar voelt. Wie Willem Boon kent, weet dat hij nog lang niet uitgesproken is. Gelukkig maar!

Een kerststrategie voor het bewaren

“En zij bewaarde al deze woorden in haar hart en bleef erover nadenken ...”

TEKST: ANDREAS WÖHLE, PRESIDENT ELS

Ook bij Maria is het besef door God gezien en aangesproken te zijn niet enkel in haar hart bewaard gebleven; het heeft zich ontvouwd tot een leven in het teken van geloof en overgave. Maar hoe doe je dat, ‘het Woord’ zodanig bewaren dat het ook in de toekomst vindbaar en herkenbaar blijft, dat anderen erdoor geraakt kunnen worden, net als wij, en dat het kan doen wat het zegt?

Dat is een uitdaging waarvoor de kerk in alle tijden heeft gestaan en die gemeenten in alle tijden heeft beziggehouden. En het is een uitdaging waarmee wij als gemeenten van ‘lutherse signatuur’ in de Protestantse Kerk nog eens op bijzondere wijze worstelen. Natuurlijk kent ‘het Woord’ alle mogelijke vormen en smaken, en wordt in verschillende tradities verteld en voorgeleefd en doorgegeven. Maar hoe zorg je ervoor dat die vorm, waarvan wij als lutheranen het meest houden, die ons persoonlijk een unieke toegang biedt tot dat ene ‘Woord van God’, dat die vorm ook in de toekomst nog vindbaar blijft voor wie ernaar zoekt?

Net als andere gemeenten hebben ook wij, in deze tijd van secularisatie waarbij de kerk afbrokkelt maar de geestelijke behoefte van mensen toeneemt, hier niet zomaar een antwoord op. Veel van onze gemeenten verkeren bovendien op organisatorisch vlak in zwaar weer, onder invloed van financiële tekorten, de ‘last’ van gebouwen, slinkende ledentallen en gebrek aan ‘kader’. Soms kan dit alles niet meer

zinnig worden aangepakt binnen het bestek van een enkele gemeente. Vaak staat de existentie van de gemeente op het spel, en daarmee ook de blijvende vindbaarheid van ‘het lutherse’ in een hele regio.

Hierover waren wij op 6 november in de lutherse synode intensief met elkaar in gesprek, en dit zal ook centraal staan bij de eerstkomende ‘Kerkenradendag’ op 5 februari 2022. Het moge duidelijk zijn: het gaat er niet om ons eigen bestaan als lutherse gemeenten te ‘redden’. Veel meer gaat het erom dat het goede en belangrijke dat in onze traditie van vieren en geloven en leven vorm en gestalte krijgt ook straks voor anderen als optie vindbaar blijft.

Natuurlijk is dit allereerst een vraag naar de werking van de heilige Geest in en door ons, die mensen aanraakt en aanvuurt en die het hart verwarmt! Maar daarnaast zijn wij ook gevraagd om met open ogen waar te nemen wat om ons heen gebeurt, en zinvol en zakelijk te bekijken hoe een duurzame toekomst voor ‘het lutherse’ eruit kan zien. Daarbij hebben wij alle fantasie en denkracht en inzet nodig: van alle lutherse gemeenten. En deel ik een ‘radicaal visioen’ met u.

Ik waag een kijkje in de toekomst, radicaal wellicht, waarbij het gaat om de start van een proces waarbij op den duur alle lutherse gemeenten in Nederland één (of meerdere) samenwerkingsverband(en) vormen. Waarin wordt gestreefd naar een proces dat ertoe leidt dat er in de toekomst één

‘Lutherse Gemeente Nederland’ (of andersoortig verband) in het land ontstaat, met nader te omschrijven ‘vindplekken, ankerplaatsen, brandpunten, huisgemeenten’. Een mogelijk proces dat ik hiernaast graag toelicht.

Persoonlijk ben ik, op basis van de vele gesprekken in het land met gemeenten - in goede en in kwade dagen - ervan overtuigd geraakt dat wij radicaal moeten durven denken. Ja, dat zijn we schuldig aan onze traditie van een vrij en bevrijdend geloven: om kans te geven aan door-groeien, nieuwe vormen te vinden, en nieuwe mensen te inspireren. Graag kom ik, en wij als lutherse synode, hierover met u in gesprek. De Kerkenradendag straks in februari is daarvoor een eerste kans; gelukkig komen er meer momenten van ontmoeting. De eerstkomende bezoeken van de synodepresident aan gemeenten zijn al gepland en ook de regelmatige ‘Lutherborrel’ (online) kan hierbij een geschikte vorm zijn.

Dit is een ander ‘kerstverhaal’ dan u wellicht op basis van de hoopvolle verwachting van Maria had gedacht. Toch meen ik dat dit toekomstvisioen past bij het verhaal van Kerst. Maria nam immers ook de woorden van de engel dat er een ‘goede boodschap van toekomst’ was zeer serieus, en ging daarmee hoopvol en zonder angst voor moeilijke tijden verder. Die houding wens ik ons ook allen toe. En zo wens ik ons volmondig *Gezegende Kerstdagen*.

Lutherse Gemeente Nederland: onze toekomst?

Een nadere schets

Hoe zou dit visioen eruit kunnen zien? Bijvoorbeeld zo: alle lutherse gemeenten in Nederland, in meerdere samenwerkingsverband(en), naar de toekomstige 'Lutherse Gemeente Nederland'. Wat is daarbij nodig?

Lutherse vindbaarheid

In een dergelijk samenwerkingsverband hebben de gemeenten en vindplekken 1 à 2 keer per jaar een centraal 'kerkenraadoverleg' met afgevaardigden uit alle gemeenteplekken die vormgeven aan de (uiteenlopende) lutherse vindbaarheid - dus niet alleen en primair ambtsdragers. Voor de rest werken de vindplekken inhoudelijk zelfstandig, binnen afgesproken grenzen van begroting, met budgetten die centraal en solidair door financieel sterke en minder sterke partners worden opgesteld en beschikbaar gehouden.

Solidariteit

Dit kerkenraadoverleg heeft de naam 'lutherse synode' en vormt het nader inhoudelijk beleidsorgaan voor allen samen. Het door deze gekozen dagelijks bestuur is de 'synodale commissie'. Een (groeïend) deel van de gemeenten heeft hun financiële administratie bij één centraal kerkelijk bureau ondergebracht en hun gebouwen in één stichting. Voor exploitatie werkt die stichting samen met lokale exploitatie- en activiteitencoördinatiegroepen. In die stichting worden reserveringen voor onderhoud, renovatie en exploitatie van relevante verbouwingen solidair opgebracht dan wel door bestaand kapitaal verzekerd.

Gebouwen

Ook is er een strategische visie op gebouwen: waar dit mogelijk en zinvol is, vanuit de visie op de gehele vindbaarheid van het lutherse, wordt geprobeerd gebouwen te behouden als 'medecommunicatievormen van het lutherse' en winstgevend of budgetneutraal te exploiteren met behoud van kerkelijk inhoudelijke uitstraling (als fysieke vindplekken van lutherse spiritualiteit). Daar hoort dan wel een strategische visie bij ten aanzien van de vraag welke gebouwen dan worden aangehouden als er (tijdelijk?) geen budgetneutrale vorm voor het behoud gevonden kan worden.

Financiering

De financiering van de maatregelen die deze visie moeten steunen wordt gevonden in onderlinge solidariteit tussen de vindplekken en hun bestaande financiële middelen. Hierbij brengen financieel sterke gemeenten hun kapitaal, deels geoormerkt voor eigen voortbestaan, in. Voor een ander deel wordt dit gezamenlijk exploitatiekapitaal van de gemeenten en vindplekken. Centrale spelers bij dit plan zijn de grotere en financieel en administratief sterke gemeenten.

Luthers geschoolde predikanten

Ter ondersteuning en inhoudelijke begeleiding en voor het nader ontwikkelen van vormen van specifiek lutherse presentie op de vindplekken is er een pool van luthers geschoolde predikanten in dienst van de ene geheel-gemeente of ring. Deze predikanten worden mogelijk beurtelings en voor nader beschreven perioden gedetacheerd naar de vierplekken, waar zij het proces van de lokale acteurs begeleiden, mensen scholen en enthousiasmeren. Op enkele van de vindplekken werken predikanten ook (semi)permanent, maar zij zijn principieel beroepen predikant in de centrale gemeente.

BILT, algemene begroting en projectfinanciering

Op strategisch gekozen plekken wordt het kerkmuzikale profiel van het lutherse ondersteund en uitgedragen door professionele kerkmusici. Hiervoor wordt budget vanuit de hele gemeenschap en de landelijke fondsen beschikbaar gesteld. Naast de gemeente-eigen financiële bronnen wordt voor dit geheel ook aanspraak gemaakt op bronnen vanuit de Protestantse Kerk, zowel via BILT als in de algemene begroting. Daarnaast is er projectfinanciering vanuit 'luthers georiënteerde' stichtingen en fondsen.

Samenwerkende partners in het lutherse

Voor de vindplekken worden op lokaal niveau passende en doelondersteunende samenwerkingspartners gezocht (protestantse gemeenten én andere partners). Binnen een regio ondersteunen de vindplekken elkaar met hun specifieke expertise in de taak het lutherse vindbaar te maken.

Het effect ervan voor de gemeenten: de vindplekken worden ontlast van formele taken waarvoor vaak nog moeilijk ambtsdragers of uitvoerders gevonden kunnen worden. Zij concentreren zich op die aspecten van lutherse spiritualiteit waarin zij sterk zijn en waar hun hart ligt. Dit verhoogt intern de motivatie van de leden en maakt de vindplekken aantrekkelijker, ook als partners van andere lokale protestantse gemeenten. Een representatief en strategisch gekozen aantal lutherse kerkgebouwen spreekt ook in de toekomst nog herkenbaar van deze bevrijdende vorm van spiritualiteit. Daarvan kunnen enkelingen en hele gemeenten 'proeven' en deze smaak aan hun eigen geloofsmenu toevoegen.

Om duizelig van te worden? Misschien. Maar is het verkeerd om hierover met elkaar in gesprek te gaan? Wij hopen op uw onderling gesprek - en een gesprek op de kerkenradendag!

Nederlands luthers erfgoed in Worms

De tentoonstelling *Hier stehe ich. Gewissen und Protest – 1521-2021* in Worms (3 juli tot 30 december 2021) heeft een *Themeninsel Niederlande*. Daarin wordt getoond hoe gewetensvrijheid en pragmatische tolerantie in de Republiek functioneerden en hoe divers het religieuze landschap daardoor was. Objecten uit de katholieke, gereformeerde, joodse en lutherse tradities vertellen aan de bezoekers van de tentoonstelling het verhaal van deze diversiteit.

TEKST: SABINE HIEBSCH

Naast een schilderij van de Oude Lutherse Kerk in Amsterdam (Jan de Beijer, 1765; Amsterdam Museum) heb ik ervoor gekozen de lutherse traditie aan de hand van het bijzondere avondmaalszilver (onder andere van Christiaan Warenberg) van de lutherse gemeente Amsterdam en van diverse avondmaalsloodjes te laten zien. Museum Catharijneconvent in Utrecht heeft de loodjes van de lutherse gemeenten in Den Haag en Delft beschikbaar gesteld. Het Luther Museum Amsterdam stuurde naast het avondmaalszilver ook het loodje van Leiden naar Worms, met de daarbij behorende mal, het enige nog bewaarde exemplaar in Nederland.

Avondmaalsloodjes: bijzonder Nederlands luthers erfgoed

In de avondmaalsloodjes komen lutherse theologie, liturgische praktijk, catechese en materiële cultuur van het Nederlandse lutheranisme samen. Deze loodjes zijn in de lutherse kerken in Duitsland en Scandinavië niet bekend. Avondmaalsloodjes werden vanaf het einde van de 16e eeuw tot in het eerste deel van de 19e eeuw in Nederlandse lutherse gemeenten gebruikt als onderdeel van de voorbereiding op het avondmaal. In de week voor de viering van het avondmaal vond daartoe een voorbereidingsdienst plaats. Aan het einde daarvan kregen de deelnemers een avondmaalsloodje. Vóór het ontvangen van brood en wijn in de daaropvolgende zondagsdienst werden deze loodjes weer ingezameld.

Vorbereidingsdienst

De openbare voorbereidingsdienst werd gehouden aan de hand van een

liturgisch formulier. De predikant legde uit dat de boeteprediking om een oprechte belijdenis van zonden vraagt, en dat het genadewoord van God de belofte van de vergeving van deze zonden al in zich heeft. Op basis van het vertrouwen in dit genadewoord bemoedigde de predikant vervolgens de deelnemers hun zonden van harte te bekennen door drie vragen te beantwoorden:

Avondmaalsloodje lutherse gemeente Delft (Museum Catharijneconvent Utrecht)

1. Of zij voelen en bekennen dat zij heimelijk en openbaar in gedachten, woorden en werken gezondigd hebben tegen God en de naaste.
2. Of zij geloven dat God, om Christus' verdienste, alle zonden vergeeft.
3. Of zij voornemens zijn hun gedrag te verbeteren en ook hun naasten vergeven die hen iets misdaan hebben.

In de liedbundels stonden speciale boete- en bekeringsliederen, en gebeden die in de voorbereidingsdienst gebruikt konden worden. Het ontvangen van het avondmaalsloodje aan het einde van de dienst was een tastbaar symbolisch teken van de voorbereiding.

Luthers nieuwe opvatting van de boete

Het is belangrijk te begrijpen dat de avondmaalsloodjes op geen enkele manier konden bewijzen dat iemand 'goed' was voorbereid op het avondmaal; zij waren slechts een bewijs van deelname aan de voorbereidingsdienst. Dat staat in lijn met Luthers nieuwe opvatting van de boete. De kern ervan lag niet meer bij het uiterlijke moment dat de mens in de biecht voor de priester staat. Voor Luther ging het om de innerlijke verandering, het berouw van de mens voor God. Boete was niet langer een momentopname maar een gezindheid, een geloofshouding die het hele leven bepaalt en die ook het hele leven voortduurt. Daarom waren de drie vragen in de voorbereidingsdienst ook algemeen en summier geformuleerd. Het zou namelijk vermetel zijn te denken dat een mens een limitatieve opsomming van al zijn of haar zonden en tekortkomingen kan maken. Het avondmaalsloodje kon daarom ook geen inhoudelijke beoordeling zijn; dat zou een verkeerd gebruik zijn. Alleen God kon beoordelen of de gelovigen goed of slecht waren voorbereid en hoe de preek, de gezangen en de gebeden hun hart hadden geraakt. Want Hij is de enige die in het hart van de mens kan kijken.

Het avondmaal in Luthers Grote Catechismus

In zijn *Grote Catechismus* (1529), in het bijzonder gericht aan de predikanten zodat zij de juiste leer paraat hadden en de gemeenten op goede wijze konden dienen, gaat Luther uitgebreid in op het avondmaal. Hij schrijft 'dat het de hoogste wijsheid is

Mal van het avondmaalsloodje lutherse gemeente Leiden (Luther Museum Amsterdam)

te weten, dat ons Sacrament niet berust op onze waardigheid'. Want Christus zegt niet: 'Als u gelooft of waardig bent, ontvangt u mijn lichaam en bloed, maar: Neemt, eet en drinkt'. Luther onderstreept: '... zo blijft ook het hoogwaardig Sacrament van het Heilig Avondmaal onwrikbaar bestaan, opdat er niets van afgedaan noch weggenomen wordt, ook al gebruiken en behandelen wij het onwaardig'. Een mens kan de waardigheid van het avondmaal en de aanwezigheid van Christus daarin

niet aantasten of beschadigen. Juist omdat wij onwaardig zijn hebben wij het avondmaal nodig, wat Luther beklemtoont met de bekende woorden: 'Laat mijn waardigheid dan maar thuisblijven'.

Gebaseerd op deze theologie staat in een lutherse avondmaalsviering daarom altijd voorop dat Christus als gastheer uitnodigt.

Veroordeling in Worms

Luthers opvatting van de boete, die zo duidelijk doorwerkte in zijn theo-

logie en liturgie van het avondmaal, behoorde tot de theologische thema's waarover hij geen compromis wenste te sluiten. Dat bracht hem uiteindelijk op 17 en 18 april 1521 voor de keizer in Worms. Herroepen wilde en kon hij niet. Dat leidde tot zijn veroordeling als ketter.

Het avondmaalszilver en de loodjes die nu in Worms voor een internationaal publiek te zien zijn, geven als uniek luthers religieus erfgoed een impressie van de geschiedenis van de Nederlandse lutheranen, die als religieuze minderheid een blijvende plaats wisten te veroveren in het religieuze en culturele Nederlandse landschap.

Literatuur om verder te lezen:

Sabine Hiebsch, 'Tastbaar geloof. Avondmaalsloodjes in Nederlandse lutherse gemeenten', in *Van Pakhuis tot Preekhuis. 425 jaar Lutherse Gemeente Amsterdam (1588-2013)*, red. Sabine Hiebsch, M.L. van Wijngaarden (Zoetermeer: Boekencentrum, 2013), 87-107.
Sabine Hiebsch, 'Pragmatische Toleranz. Gewissensfreiheit in den frühneuzeitlichen Niederlanden', in *Hier stehe ich. Gewissen und Protest - 1521-2021*, red. Thomas Kaufmann, Katharina Kunter (Wormser Verlag, 2021), 358-369.

'Reizende' tentoonstelling

TEKST: JOREN REICHEL

De reizende tentoonstelling *Kerken en slavernij* aan de Protestantse Theologische Universiteit (PTHU) werd op zaterdag 14 oktober geopend. De tentoonstelling was eerder (2020) in vaste vorm te bezoeken in het Luther Museum Amsterdam, maar door corona beperkingen konden slechts weinigen haar bezichtigen. Inmiddels heeft de tentoonstelling een mobiel karakter, gevormd rond een opklapbare tafel.

De tentoonstelling is een initiatief van het samenwerkingsverband 'Heilzame verwerking van het slavernijverleden voor wit en zwart', dat hiermee de dialoog over de doorwerking van het slavernijverleden in het heden wil stimuleren. Aan de hand van zeven historische personen geeft de tentoonstelling inzicht in de historische betrokkenheid van verschillende kerkgenootschappen bij het koloniale slavernijverleden, voornamelijk in Suriname.

De opening van de tentoonstelling kwam kort nadat de Protestantse Theologische Universiteit en de Vrije Univer-

siteit - in samenwerking met de Protestantse Kerk - aankondigden een grootschalig onderzoek naar betrokkenheid van protestantse kerken bij het koloniale slavernijverleden in te stellen. Vanuit de VU is, onder meer, historicus dr. Dienke Hondius (gespecialiseerd in slavernijverleden) betrokken; zij was ook aanwezig bij de opening van de tentoonstelling. Preses Batenburg benadrukte in zijn bijdrage aan de opening het concrete gevolg dat de Protestantse Kerk wil geven door middel van de tentoonstelling en het onderzoek aan de, in 2013 door de Raad van Kerken aangeboden, excuses over betrokkenheid bij het slavernijverleden.

De tentoonstelling is tot eind december te zien aan de PTHU. Vanaf januari kunnen lokale kerkgemeenten de tentoonstelling aanvragen. Naast de tentoonstelling ontvangen zij dan ook een workshop, begeleid door ambassadeurs. Meer informatie via de diaconie van de ELG Amsterdam: info@diaconie.com.

Lutherse Werkgroep voor Kerkmuziek viert 75-jarig jubileum

De stichting Lutherse Werkgroep voor Kerkmuziek vierde feestelijk haar 75 jaar bestaan in de Lutherse Kerk in Den Haag, op 30 oktober. Wat Willem Mudde in 1946 is begonnen heeft, anno 2021, zeker niet aan daadkracht en uitstraling verloren. Natuurlijk is er (groot) verschil met 75 jaar geleden, maar in de kern is de werking van de kerkmuziek geenszins aan slijtage onderhevig. Getuige deze dag.

TEKST: HANS JANSEN - BEELD: INEKE VAN DER VEEN, MONIQUE SCHENDELAAR

Naast aandacht voor de liturgische en theologische onderbouwing van haar werk en de regelmatige publicaties in 'Musica Sacra' met diepgang op musicologische aspecten, bleef de LWK vooral een werkgroep, die zich concentreert op de praktische uitvoering van de kerkmuziek en het contact met de lutherse cantorijen. Altijd staan deze activiteiten centraal en zo was het ook op deze jubileumdag.

Het middagprogramma begon met een referaat van dominee Gert Scholten, verklankt met muziekvoorbeelden,

Rode draden

Gert Scholten verweefde een aantal 'rode draden' met elkaar. Zo was er aandacht voor de eveneens 'jubilerende' componisten Josquin des Prez (1450-1521) en Michael Praetorius (1571-1621), met accent op het belang van Josquin voor Luther: 'Josquin heeft door de muziek het evangelie verkondigd' en waarbij Praetorius aantoonde dat in de eredienst de *Cantio* (gezing) even belangrijk is als de *Concio* (preek). Van de derde jubilaris, Jan Pieterszoon Sweelinck (1562-1621), speelde Susanne Paulsen

'Martelarenlied' van Willem Mudde (op tekst van Jac Horde), een fraaie zetting van lied 380 van Dick Troost ('Gij Jezus Christus opgestegen'), twee evangeliemotetten van Niek Hermanides, een speels motet over de bruiloft te Kana van Jac Horde, en van ondergetekende een beeldend motet over de reiniging van de tempel.

Kerkkorendag

Bij de derde 'rode draad' klonken verschillende vormen van kerkmuziek, zoals de psalmodie, het eenstemmige kerklied, de liedzetting, het liedmotet en het evangeliemotet. Van al deze vormen klonk de muziek ter illustratie, waarbij steeds weer de muziek zelf het laatste woord kreeg en de tekst in alle diepte helder tot spreken bracht.

Ook was bij deze jubileumdag de Kerkkorendag opgenomen, de jaarlijks terugkerende manifestatie waarvoor alle lutherse koren en cantorijen worden uitgenodigd. Ruim dertig zangers studeerden muziek in, onder leiding van Els Hermanides en ondergetekende, die later werd gezongen tijdens de afsluitende vesper. Voorgangers in deze vesper waren de predikanten Perla Akerboom-Roelofs en Erwin de Fouw. Hierbij was nog een vierde 'rode draad' opgenomen met muziek rond Hervormingsdag.

Toekomst

Over de toekomst was Gert Scholten positief, ondanks ontwikkelingen die ons anders zouden kunnen doen geloven. Hij stelde dat goede kerkmuziek appelleert aan een besef van

gezongen door twee koren. Vijf daarvan werden verzorgd door het Luthers Projectkoor dat later in de middag terugkwam met een concert in het kader van zijn eigen 25-jarig jubileum. Acht andere presentaties werden gezongen door het 'werkwekkor', een groep van twintig zangers dat een dag eerder een studiedag had als 'troostweekend' voor de eerdere gecancelde twee werkweken.

het orgel koraalvoorspel 'Nun freut euch, lieben Christen g'mein'.

Meer composities

De tweede 'rode draad' betrof composities van werkgroepleden die ook actief waren als componist. Mannen van de praktijk die voor iedere gelegenheid, situatie en bezetting functionele, liturgische gebruiksmuziek componeerden. Zo klonk het

historische verbondenheid. “Ja, het is muziek die steeds minder wordt begrepen en gedeeld. Maar intussen is er ook een blijvend en groeiend besef van religie, in wat voor vorm ook. Echter, het evangelie is geen boodschap die mensen zomaar aanspreekt. Probeer dit niet te verbloemen door je aan te passen aan de dominante cultuur.” Mogen we in de erediensten opgetild worden tot een niveau dat de alle-daagsheid ontstijgt? En daar woorden en muziek horen die we misschien niet direct begrijpen maar die ons werkelijk iets te zeggen hebben? Hij citeerde prof. Mönlich: “Kerkmuziek is onderdeel van de liturgie. Liturgie is geen opvoering voor een luisterend publiek, maar betreft de kerkganger met huid en haar bij de verkondiging en de viering van het heil. En dan heil vooral voor mensen in de verdrukking. Soms

ongemakkelijk voor de religieuze orde, maar dát is het evangelie waarmee wij te maken hebben.”

Daarover vieren we.

Daarover zingen we.

Daarover maken we muziek.

Daarom kerkmuziek.

Zo werd onze gedenkwaardige jubileumdag tot klinkende realiteit door de kerkmuziek die met zoveel enthousiasme werd uitgevoerd. Vanuit deze realiteit en voor deze kerkmuziek zal de werkgroep zich ook de komende jaren blijven inzetten!

NLVB: 65 jaar

Op zaterdag 2 oktober zit ik in de trein naar Kampen. Een aardige reis vanuit Bodegraven, maar ik zit graag in de trein. Ik kan dan nog wat lezen, haken, genieten van het uitzicht en mijn gedachten laten gaan. Ik ben op weg naar de viering van het 65-jarig jubileum van de Nederlandse Lutherse Vrouwen Bond (de NLVB), en mijn gedachten dwalen af naar mijn moeder.

TEKST: CATHY VAN BEEK-BLOMMENDAAL - BEELD: PIET DERKSEN-KAMP

Zij was lid van de lutherse gemeente in Utrecht en zat bij de vrouwenvereniging Catharina von Bora (werd toen met een ‘C’ geschreven). Omdat ik ben geboren op 31 oktober werd ik vernoemd naar Catharina, en dat is dan ook een van mijn doopnamen. Mijn ouders kregen van de vrouwenvereniging een doopbeker mét inscriptie. En, inderdaad, als ik een jongetje was geweest, had ik Maarten geheten. Dus zolang geleden was mijn moeder al betrokken bij het vrouwenwerk in

de gemeente. En toen de NLVB werd opgericht werd ze misschien al wel gelijk lid. Ze deed graag overal aan mee, dus dat zou heel goed kunnen. Ik weet niet anders dan dat ze met veel plezier naar de jaarlijkse bijeenkomsten van de NLVB ging, veelal in De Schakel in Nijkerk. Tot wanneer ze dat gedaan heeft weet ik niet, maar zolang ze nog zelf kon reizen met de trein deed ze dat ongetwijfeld. Samen met andere vrouwen uit de gemeente. Ik ben één keer met haar mee geweest, maar daar kan ik me niet veel meer

van herinneren. Het heeft dan ook geen vervolg gekregen, mijn interesses lagen toen toch ergens anders.

Weer fysiek bijeen

En nu op weg naar het jubileumfeest, 65 jaar! Dat is op zich al bijzonder en nu nog meer. Het is namelijk voor het eerst in anderhalf jaar dat de leden weer bij elkaar komen. Niet allemaal, want sommige leden durven het toch nog niet aan. En enkele zijn in die anderhalf jaar minder mobiel geworden. Men wordt gemist!

Overdracht van de voorzittershamer

Na de wandeling door het centrum van Kampen kom ik bij de lutherse kerk. De leden worden al opgewacht, met koffie, thee en een jubileumgebakje. Dat is zeer welkom, want de meesten hebben al een aardige reis achter de rug. Het is een geroezemoes van blijde uitroepen bij het weerzien: hoe gaat het, hoe is het met jou, fijn je weer te zien! Er is een programma, maar er wordt ruim de tijd genomen voor ontmoeting. Het morgengebed is even een rustpunt, stilstaan bij wie is overleden en bij de leden die helaas niet (meer) aanwezig zijn. De liederen worden voluit gezongen en met verve begeleid door organist Sander van den Houten.

Wisseling van de wacht

Tsja, en een ledenvergadering, want dat is dit ook, heeft ook een officieel gedeelte. Er zijn bestuurswisselingen: Marianne van der Meij-Seinstra en Elisabeth Huxdorff nemen afscheid en Catrien van Opstal wordt, na een jaar snuffelen, de nieuwe voorzitter. Verder zijn er oproepen om mee te werken, een nieuwe kascontrole-commissie wordt ingesteld, en men is naarstig op zoek naar een secretaris om het bestuur te versterken.

Het visitekaartje: De Brief

Een belangrijk onderwerp is de verhoging van de contributie. Omdat steeds meer leden de bijeenkomsten

niet meer kunnen bijwonen, wordt er ingezet op De Brief. Voor velen is dit dé manier om contact te blijven houden met elkaar. Het blad wordt ook gezien als het visitekaartje van de NLVB en om De Brief meer inhoud te geven en in kleur te kunnen uitgeven zullen de kosten hoger worden. Dit alles wordt beaamd, en er wordt ingestemd met de verhoging van de contributie.

Hoe gaan we verder?

Ook voor de toekomst is aandacht: wat willen we zijn als NLVB, toegankelijk ook voor introductés, moeten we alles inzetten om meer leden te werven, kunnen we contacten leggen met de

Vrouwensynode, oog hebben voor diverse initiatieven, bijvoorbeeld de Roos van Culemborg. Ideeën hierover wil het bestuur graag horen en kunnen alsnog kenbaar gemaakt worden. Vervolgens wordt de heerlijke lunch opgeluisterd met zang en muziek.

Vreugde en troost

De middag brengen we door in het Ikonenmuseum waar we in een aantal groepen worden rondgeleid. Hier is zo veel te zien dat de tijd te kort is. Wat me vooral bijblijft, is hoe de ikonen een belangrijke rol spelen in het leven. Het is zo tastbaar, zo dichtbij, dat ik me voor kan stellen dat het vreugde en troost geeft in het dagelijkse leven van mensen.

We hebben niet alles gezien, dus menigeen komt zeker nog terug. Terug in de kerk wordt de dag afgesloten met het avondgebed en gaat iedereen langzamerhand richting huis.

Ik loop naar het station. Van rustig in de trein zitten, lezen, haken, genieten van het uitzicht en mijn gedachten laten gaan, komt niets terecht. We zitten te kletsen, nemen steeds weer afscheid van iemand die een andere kant op moet. In de trein van Utrecht naar Bodegraven zit ik alleen en dwalen mijn gedachten naar de afgelopen, goede dag!

Muzikaal intermezzo door Franka en Yente

Dick Troost: 54 jaar cantor-organist

De Evangelisch-Lutherse Gemeente Ede nam op zondag 31 oktober afscheid van haar cantor-organist Dick Troost. Ruim een halve eeuw diende deze kerkmusicus met grote inzet en toewijding de lutherse gemeente in Ede.

TEKST: HENDRIE VAN MAANEN - BEELD: ARNOLD SMIT

De kerk stroomt langzaam vol. Rode rozen staan op het koor en ook het antependium kleurt rood. Het is immers ook Hervormingsdag. Om half elf is het stil in de kerk en dan ... klinkt het orgel. Dick Troost begint zijn laatste dienst als organist met een Preludium en Fuga in G van J.S. Bach.

Woord en muziek

Zoals altijd is de liturgie weer een prachtig afgestemd geheel, waarin woord en muziek elkaar ondersteunen en versterken. In voorbereiding op de zondag maakt Dick hier altijd veel werk van. Immers, zo stelt Dick: "Wanneer muziek vanuit Luthers perspectief een relatie aangaat met schriftwoorden, dan zal die relatie nooit een vrijblijvende zijn. Liturgische muziek streeft ernaar de woorden op te wekken uit hun dode letter, ze vleugels te geven." En vleugels zijn er! Ook op deze zondag. Psalm 92 wordt gezongen: 'Laat alom musiceren, / met stem en instrument, maak wijd en zijd bekend / de grote naam des Heren.' Woorden die Dick aan het einde van de dienst aanhaalt om het belang van kerkmuziek te onderstrepen.

Omvangrijke muzikale productie

Dick Troost begon als cantor-organist in 1967. Hij was toen 17 jaar oud. Bijna wekelijks bespeelde hij het orgel van de lutherse kerk en gaf hij leiding aan een hoogwaardige cantorij. Ook was Dick medeverantwoordelijk bij het uitdragen van de klassieke lutherse liturgie in de eredienst. Jarenlang gaf hij orgellessen en was hij een succesvol deelnemer aan verschillende orgelconcoursen. Dick participeerde daarnaast actief in de Stichting Lutherse Werkgroep voor Kerkmuziek en was actief betrokken bij de jongerenmuziekdagen. Dick heeft cd's, composities, passies en orgelboeken geproduceerd en werkte gedurende zijn hele loopbaan samen met vele professionele musici. Tijdens zijn 40-jarig jubileum ontving hij een koninklijke onderscheiding.

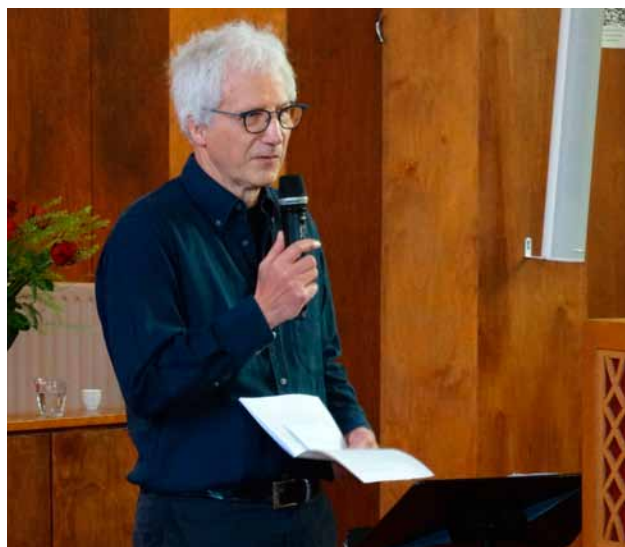
De dienst gaat verder. Na de preek klinkt het Contrapunctus IV (uit Die Kunst der Fuge, BWV 1080 van J.S. Bach). Samen met Erik van der Heijden bespeelt Dick dit vierhandig stuk op het kistorgel. Het applaus wordt nog even uitgesteld, want na de zegen improviseert Dick op het hoofdorgel nog met een passend 'Adieu'. Na 54 jaar eindigt de actieve loopbaan van Dick Troost als cantor-organist voor de ELG Ede. Deze gemeente is hem veel dank verschuldigd.

Een beuk met 54 jaarringen

Aan de Beukenlaan, naast de lutherse kerk in Ede, stond een oude beuk. Dit jaar werd deze gekapt; de beuk telde 54 jaarringen. Wat bleek: de kerk aan de Beukenlaan en Dick waren onafscheidelijk verbonden met elkaar. Met vaardige handen uit de gemeente werd een deel van deze boom gebruikt om een mooi afscheidscadeau voor Dick te maken.

Na afloop van de dienst zijn er warme woorden en mag Dick dit cadeau onthullen. Een prachtige tafel met een herinnering. Andere herinneringen worden opgehaald. Ook door Dick zelf. In zijn slotwoord refereert hij aan de woorden van Bonhoeffer: 'Afscheid nemen is met zachte handen wat voorbij is dichtdoen en verpakken in goede gedachten van de herinnering.' Goede gedachten van de herinnering zijn er vele. Zo volgde na Dicks 'Adieu' een verdiende, staande ovatie.

De ELG Ede zal nieuwe herinneringen creëren met de opvolger van Dick Troost: Gonny van der Maten. In november werd zij bevestigd als nieuwe cantor-organist.

Ondertussen bij de LWF

TEKST: LEONIE CROM-WAGENAAR – BEELD: ALBIN HILLERT, AGNIESZKA GODFREJOW-TARNOGORSKA

Klimaat- en milieuhandvest voor humanitaire organisaties

Onlangs heeft ook de Lutherse Wereld Federatie het Klimaat- en milieuhandvest voor humanitaire organisaties getekend. Dit handvest is opgesteld om een gezamenlijke aanpak in het reduceren van de impact van de klimaatverandering te bewerkstelligen en om samen slagvaardig in actie te kunnen komen bij humanitaire crises.

Crisis als deze krijgen wereldwijd steeds meer impact op de levens en levensstandaarden van mensen, waarbij de armste bevolkingsgroepen onevenredig zwaar getroffen worden en men nauwelijks meer in staat is om in het eigen levensonderhoud te voorzien. De ondertekenaars van het handvest committeren zich onder andere aan het bieden van hulp aan lokale gemeenschappen wat betreft kennisverbreding op het terrein van verduurzaming en interventies op de omgevingsfactoren, aan het versterken van de samenwerking in het beïnvloeden van het urgentiebesef om tot een hogere klimaatambitie te komen, en aan het formuleren van doelstellingen en meetindicatoren om hun commitment vorm te geven. Van belang is dat wereldwijd het besef doordringt dat de huidige crises bedreigingen zijn voor het voortbestaan van de mensheid, omdat zij op alle niveaus doordringen – van de mentale en fysieke gezondheid tot voedsel, water en economische zekerheid.

Jonge delegatie bij de COP26

De LWF vaardigde een delegatie af van 32 jonge mensen, verspreid over de lutherse kerken wereldwijd, voor de klimaatop (COP26) in Glasgow

Polen

(Schotland) van 31 oktober tot 12 november jl. De top vond deels online plaats. Een van de afgevaardigden is Joren Reichel, die Nederland vertegenwoordigt. In de volgende *elkkwartaal* meer hierover.

Polen: eindelijk wijding van vrouwen voor het ambt van predikant

Al 70 jaar wordt er in Polen over gediscussieerd: mogen vrouwen worden toegelaten tot het ambt van predikant? Op de synode van 16 oktober jl. kwam eindelijk de verlossende stemming: de benodigde tweederde meerderheid om de wijding van vrouwen mogelijk te maken werd bereikt, waar dat bij de vorige stemming in 2016 nog niet zo ver was. De Evangelische Kerk van de Augsburgse Confessie in Polen zet hiermee een belangrijke stap naar een moderner tijdperk, wat de LWF toejuicht. Bisschop Jerzy Samiec van de ECACP geeft aan blij te zijn met dit besluit, vooral voor de vrouwelijke theologie-studenten die tot dusver beroepsmatig beperkingen hebben ervaren. Sinds 1963 mogen vrouwen met een afgeronde studie theologie lesgeven, erediensten leiden en pastorale zorg bieden, sinds 1999 ook avondmaalsvieringen leiden en sinds 2008 ligt er al een uitspraak van de synodale commissie voor theologie en confessie dat er geen theologische belemmeringen zijn voor de wijding van vrouwen. Vanaf 1 januari 2022 mogen vrouwen dan eindelijk ook een gemeente leiden en in aanmerking komen voor het ambt van bisschop.

N.B. Save the date: de 13e Assemblée van de Lutherse Wereldfederatie vindt ook in de ECACP plaats, en wel van 13–19 september 2023. Het motto is: Eén lichaam, één geest, één hoop.

Duitsland start de podcast 'Met lichaam en ziel'

Het jongerencomité van het Duitse nationale comité van de LWF is een podcastserie gestart met de titel 'Mit Leib und Seele'. In deze serie spreken jongeren met lutheranen wereldwijd over hun betrokkenheid bij de kerk en hun persoonlijke overtuigingen. In de eerste aflevering spreekt Tim Götz als lid van het jongerencomité met Julia Braband, die sinds 2017 als jeugdgedelegeerde in de LWF zit en vanuit die functie in 2018 deelnam aan de algemene vergadering van de katholieke bisschoppelijke synode in het Vaticaan. Titel van de podcast: 'Ein Selfie mit dem Papst'. Inmiddels is ook een aflevering in de maak met de aftredend secretaris-generaal van de LWF, Martin Junge. Elke laatste dag van de maand verschijnt een nieuwe aflevering in de podcast, die te vinden is op de website van de DNK/LWB en o.a. op Anchor en Spotify. Een aanrader!

Over ds. Martin Junge: op de website van de LWF staat tevens het eerste deel van een diepte-interview met hem: <https://www.lutheranworld.org/news/passion-church-conversation-martin-junge>. Hij reflecteert op hoogtepunten in zijn periode als secretaris-generaal en vooral ook op de uit-

dagingen, die niet stoppen bij zijn aftreden.

Verzoek tot actie inzake IDP's

De grote toename van IDP's (Internally Displaced Persons: interne verdrevenen; mensen die gedwongen hun huis of woonplaats moeten ontvluchten maar in hun eigen land verblijven en daardoor geen vluchtelingenstatus hebben) baart steeds grotere zorgen: een groeiend aantal mensen blijft onder de radar, waardoor de hoeveelheid mensen voor wie geen georganiseerde humanitaire hulp beschikbaar is, groeit. Een zojuist verschenen rapport van de Verenigde Naties hierover liegt er

niet om: de onzichtbaarheid van deze groep zorgt er ook voor dat zij geen prioriteit krijgt.

Allan Calma, de mondiale coördinator humanitaire zaken van de LWF, zegt dat er oplossingen voor de lange termijn gevonden moeten worden en dat men zich niet moet verliezen in kortlopende remedies. Samen met twintig andere internationale humanitaire partners heeft de LWF als reactie op het rapport een brief gestuurd aan VN-secretaris António Guterres met het verzoek hier spoedig acties op te ondernemen.

Daarbij geven de LWF en partners ook aanbevelingen voor een succesvolle

aanpak, zoals het tonen van leiderschap en de herziening van het humanitaire systeem in een collectieve aanpak, waarbij zij zich beschikbaar stellen om een rol te spelen bij de inbedding van een oplossingsgerichte duurzame aanpak.

Voor de liefhebbers: het jaarverslag 2020 (*Leave no one behind* – Laat niemand achter) is beschikbaar en te downloaden van de website van de LWF:

https://www.lutheranworld.org/sites/default/files/2021/documents/lwf_annual_report_2020_en_1.pdf.

Wartaal

Mag ik je strikken?

TEKST: MASCHA DE HAAN

Hoe vaak krijg je die vraag niet voorgeschoteld, in – ik noem maar wat – een lutherse gemeente? Of je kunt helpen met het een of ander, je ergens voor wilt inzetten. Want er is niemand anders, we zijn met zo weinig. Soms is een *ja* zo gezegd, moet je moeite doen om er een *nee* uit te persen. Gestrikt worden kan voelen als een konijn, dat met verschrikte ogen, in de val is gelopen. Je hebt weer *ja* gezegd ...

Maar zo hoeft het niet te zijn.

Gestrikt worden is natuurlijk gewoon iets heel feestelijks. Cadeautjes krijgen een strik. Als ik gestrikt word, dan ben ik dus al een cadeautje. Dan is het alleen nog hopen dat de gever (eigenlijk dus de vrager – snap je het nog, dit is de rubriek wartaal), bedenkt dat ik wel een passend cadeautje moet zijn. Dus niet te veel gevraagd, maar precies goed. Ik kan alleen een goed cadeautje zijn als wat mij gevraagd wordt, bij me past. Da's een mooie afweging bij de eerstvolgende strikpoging: pas ik wel in dit cadeautje? Dan wordt het een gewogen *ja* of *nee*.

Goed plan om dit in de komende maanden verder te onderzoeken. Zou het helpen om bij het strikken van iemand voor een klus in de gemeente nog beter te zoeken

naar dat passende? Iemand echt te bevragen op wat zij of hij voor ons kan betekenen? Zodat *gestrikt* gewoon *geschikt* wordt?

Ik ga het doen. Ik sluit mijn ogen, zie iedereen voor me met een grote strik. Ik ga nieuwsgierig op pad om al die strikken los te maken en nieuwe cadeautjes te vinden. Cadeautjes van God om aan elkaar te geven. Da's toch veel mooier dan een sinterklaassurprise of een pakje onder de kerstboom.

Bezinning op het Pelgrimspad Odoorn

Drenthe en hunebedden. Vroeger goed voor een ietwat saai schoolreisje, nu een belangrijk punt op de toeristische kaart. Zo'n vijfduizend jaar geleden werden de hunebedden gebouwd als grafkamer. Deze bezinningsroute loopt langs hunebed D34.

TEKST: JANET VAN DIJK - BEELD: MARKETING DRENTH

Wie op zoek is naar een wandelroute met momenten van bezinning onderweg kan het Pelgrimspad Odoorn lopen, een wandelroute van 9,5 (of 6,5) kilometer. De route is uitgezet door twee leden van de Vrijzinnige Kerk Odoorn en start en eindigt bij de kerk. De tocht voert een stukje door het mooie dorp en gaat dan verder door weilanden, langs akkers, grafheuvels en een hunebed.

Wilt u de bezinningsmomenten en de geschiedenis van bepaalde plekken onderweg meepakken, zorg dan dat u het boekje met de routebeschrijving bemachtigt. (zie kader Routebeschrijving) De acht bezinningsmomenten bevatten telkens een gedicht en 'mijmeringen', vragen om aan uzelf of een ander te stellen.

Hunebed D34

Huynen

Odoorn, boven Emmen, ligt op de Hondsrug. Die naam komt van de ruggen (heuvels) in het landschap. Ze ontstonden door rivierstromen onder het ijs dat in de voorlaatste ijstijd, ongeveer honderdduizend jaar geleden, over het noorden van ons land lag. Tijdens die ijstijd werden door de kracht van het ijs enorme zwerfkeien van Scandinavië naar ons land geschoven. Van die stenen zijn de hunebedden gebouwd.

Kerk Odoorn

Hunebedden zijn de oudste monumenten van ons land. Vroeger dacht men dat ze door reuzen ('huynen') waren gemaakt, de keien waren immers niet te tillen. In werkelijkheid zijn de hunebedden gebouwd door het trechterbekervolk. Deze mensen waren klein van stuk, vaak konden ze rechtop in een hunebed staan.

Wandeling

De route start op het kerkplein in Odoorn. Na een korte wandeling door het dorp loopt u langs en door het Oosterveld. Aan het einde van deze weg ligt hunebed D34, een zogenaamd portaalgraf (met de ingang, het 'portaal', in het midden van de lange zijde). De oudste handelsroute van Drenthe loopt langs dit hunebed. Tot 1955 lag hier nog een tweede hunebed, D33. De stenen hiervan zijn door archeoloog Albert van Giffen gebruikt om een ander hunebed, D49, te kunnen restaureren. Het volgende prehistorische element op de route is een grafheuvel,

't Eppiesbergje, de enig overgebleven grafheuvel van een groot grafveld. De heuvel is opgeworpen in de laatste fase van de nieuwe steentijd, tussen 2850 en 2450 voor Christus. In de middenbronstijd, ca. 1800 tot 1100 voor Christus, is een tweede graf in de heuvel aangelegd. De heuvel werd verhoogd en met veldkeien verzwaard en vervolgens werd er nog een derde persoon begraven. Op de route komt u nog een paar grafheuvels tegen. Het tweede deel van de route is bosrijker. Na de komst van kunstmest in 1880 werd veel heidegrond beplant met bos. In Odoorn gebeurde dat in de periode 1921-1941. Het eerste doel was niet bos verkrijgen, maar de werkloosheid bestrijden. Veel heidevelden verdwenen in deze tijd.

Routebeschrijving

De routebeschrijving is te vinden op petrus.protestantsekerk.nl/artikel/geschiedenis-en-bezinning-op-het-pelgrimspad-odoorn. Op deze website kunt u zich ook abonneren op het gratis kwartaalblad Petrus. De routebeschrijving is ook te koop bij hotel De Oringer Marke, naast de kerk, voor € 2,-. De routebeschrijving is gratis bij het bestellen van een knapzak bij Bakker Joost, ook dicht bij de kerk. Reserveer deze minimaal een dag van tevoren via bakkerjoost.nl/webshop.

Luthers Diaconaal Platform

Na verschillende eerder gecancelde data kon de fysieke bijeenkomst van het Luthers Diaconaal Platform (LDP) eindelijk doorgaan. De ruim 45 diakenen en belangstellenden kwamen op 16 oktober samen in De Bilt.

TEKST: ALMA EVENHUIS - BEELD: PIET DERKSEN-KAMP

Er was een groot programma, met veel aandacht voor diverse aspecten van diaconie, toegespitst op terugkijken én op de toekomst. Waarin ervaring en plannen werden gedeeld met nadruk op: diaconie is ontmoeten. Na het welkomstwoord van waarnemend voorzitter Horst Oosterveer (secretaris), opende Hans-Bas Val de bijeenkomst met een gebed.

Diaconaal werk door diaconessen

Als eerste spreker zette Tonko Greve (Luthers Museum Amsterdam) het diaconessenwerk in historisch perspectief. Hij refereerde aan Luther, die uitgesproken dacht over de zorg voor de medemens, die eigenlijk de zorg van de burgerlijke gemeente zou zijn; ook de kerk droeg al vroeg bij aan de zorg. Op 12 mei 1673 begon de bouw van een verpleeghuis voor de 'losse' zorg én als Oude mannen- en vrouwenhuis'. Naast de culturele uitstraling op de wijk is het Museum ook speerpunt voor het behoud van de lutherse identiteit. De nu lopende tentoonstelling over Luther en de Oranjes (t/m 31 december) toont de lutherse invloed, sinds de 17e eeuw, op Europese koningshuizen.

Ook werden in Amsterdam hofjes gebouwd waarvan het eerdere verpleeghuis Van Brants Rus Hofje nog steeds functioneert, nu als studentenaccommodatie en shortstay-appartementen. De hiermee verkregen inkomsten komen ten goede aan diaconale projecten.

Ook toonde Tonko Greve drie prachtige uniformen van diaconessen uit de vorige eeuw, waaronder dat van Baukje Visser. Die dienstkleding werd altijd op maat gemaakt; voor de presentatie in het museum werden zelfs paspoppen geboetseerd op maat van de kleding. Onderzoek loopt nog naar het verschil

tussen de uniformen van hervormden en lutheranen.

Tot slot vraagt hij aandacht voor het 'verdwenen' avondmaalstel van de diaconessen, een tot nu toe onopgehelderd raadsel ...

Corona in de gemeente

Overall in het land kregen gemeenten te maken met de vaak ingrijpende gevolgen van corona, vooral in de ontmoeting met elkaar. Met name op diaconaal gebied betekende dit een fors appel op inventiviteit, menskracht, geduld en creativiteit. Elianne Schultz, diaconaal medewerker bij de ELG Amsterdam, baseert zich op twee belangrijke kern-diaconale taken: assistentie bij het Heilig Avondmaal en de ontmoeting met elkaar. Het diaconale contact in haar eigen gemeente werd met succes onderhouden. Zo waren er Zoombijeenkomsten met vooraf rondgebrachte appeltaart; maaltijden voor eenzamen - mede rondgebracht door jongeren die zij toevallig tegenkwam in het park. Fondsenwerving was hierbij een belangrijke factor; de burgerlijke gemeente verleende financiële ondersteuning.

Later op de dag blikte Elianne Schultz vooruit, refererend aan de tekst uit Handelingen [6:1] over de noodzaak van het diaconale werk, gezien de ongelijkheid onder mensen en de onrechtvaardige verdeling van voedsel. Schultz: "Iedereen is gelijkwaardig, dus moeten we zorgen dat dat ook normaal wordt. Het is de kracht van de kerk structureel iets te doen." Ze

beveelt haar toehoorders aan om samen te werken met andere kerken en voedselbanken.

Diaconie is: samenzijn

Namens de ELG Ede vertelde Gerda Budding, ouderling pastoraat, over haar gemeente - als diaconie is Ede aangesloten bij de protestantse gemeente. Vrijwel meteen waren de lutherse diensten ook online te volgen. Een speciaal coronateam organiseerde praktische zaken zoals de verzending van de digitale nieuwsbrief en: per post aan wie niet digitaal toegankelijk is. Een groep 'koffie troost' belt elkaar na de dienst al dan niet met koffie ergens in de tuin, gemeenteleden werden betrokken bij de opstelling van een nieuw beleidsplan, en een maaltijdgroep coördineerde maaltijdverstrekking aan daklozen.

Zelfwerkzaamheid

De deelnemers moesten ook zelf aan de slag. Ze werden verdeeld in groepjes voor gesprek over hoe het ging in hun respectievelijke gemeenten. Ervaringen werden gedeeld in het benoemen van activiteiten als kaarsen ronddelen, een reizende paaskaars, fruitbakjes ronddelen na de oogstdienst, een filmpje waarin gemeenteleden hun kerstgroet uitspreken ... Desondanks was de uitkomst niet geheel bemoedigend. Geldgebrek was een factor: 'We beschikken niet allemaal over fondsen zoals in Amsterdam ...' Ook viel op dat regionale lutheranen

zonder 'eigen' ELG niet meer kerken bij gezamenlijke diensten (zo ontstaan door fusie of samenwerking met andere protestantse gemeenten).

SLOA

De lutherse stichting die diaconale vakantieactiviteiten organiseert (SLOA) werkt sinds 7 juli samen met Het Vakantiebureau. Vakantieparken waarmee SLOA al langere tijd samenwerkt. Jaap Floor (voorzitter SLOA) vertelt over vakanties voor minder draagkrachtigen en zorgbehoevendden. Ook hun uitjes konden niet doorgaan in deze periode. En toch werd in de afgelopen zomer voor dertig mensen

weer een vakantie verzorgd. SLOA kan vijftig mensen plaatsen.

Gaarkeuken in Paramaribo

Het Nederlands Luthers Genootschap voor in- en uitwendige Zending, hier vertegenwoordigd door Hans-Bas Val, deed een oproep aan alle diaconieën om bij te dragen aan het tekort van € 58.500 dat nog nodig is voor de oplevering van de gaarkeuken in Paramaribo. "Suriname zit aan de grond. De ziekenhuizen zijn vol, op de gang liggen mensen dood te gaan. Er is honger. Daarvoor is een gaarkeuken nodig", aldus Hans-Bas Val. In het 'Herdenkingsboek Paramaribo' wordt

het werk van het Genootschap in Suriname beschreven.

Namens de synode sprak Casper van Boltaringen zijn positieve instemming uit over bijeenkomsten als deze omdat ze diakenen stimuleren in het voortzetten en herpakken van hun werk: "De lutherse synode is daar jaloers op." Dagvoorzitter Oosterveer bedankte iedereen voor hun deelname aan deze 26e LDP-ontmoetingsdag. De volgende staat al gepland op 14 mei 2022.

met dank aan notulist Patty Besseling

IN MEMORIAM - BOB HULST

16 januari 1939 - 28 oktober 2021

TEKST: HORST OOSTERVEER (SECR. LUTHERS DIAKONAAL PLATFORM)

Op 82-jarige leeftijd is van ons heengegaan Bob Hulst. Hij was een steun voor velen, zoals de rouwkaart aangaf. Inderdaad, wie kende Bob niet in de diaconale lutherse wereld. Gedreven en vasthoudend als het ging om de medemens in moeilijke omstandigheden en altijd de trekkersrol in besturen om het diaconale werk zichtbaar te laten worden in de praktijk. Actief op het diaconale bureau van de ELG Amsterdam, voor mensen die het nodig hadden om toch maar de noodzakelijke kledingstukken te kunnen kopen, en in de begeleiding van mensen die in procedures verstrikt zaten; altijd met het doel de mens in zijn waardigheid te houden.

Na zijn pensionering was hij betrokken bij de diaconale raad van de evangelisch-lutherse kerk. Met lede ogen zag hij dat deze, na de fusie, werd opgeheven. Maar hij vond voldoende uitlaatkleppen om zijn gedrevenheid op een positieve manier naar buiten te brengen. Als voorbeeld is natuurlijk te noemen de organisatie van de lutherse vakantie-weeken, waardoor jarenlang honderden personen en gezinnen er, via SLOA, ook een weekje tussenuit konden. Zijn activiteiten waren veelzijdig. Bij het Luthers Diakonessenhuis Fonds

hield hij, als lid van de kascommissie, mede toezicht op de financiën en was hij medeoprichter van de stichting Zusters Meulmeester Fonds. Ook zullen vele lutheranen tijdens de landelijke bijeenkomsten van het Luthers Diakonaal Platform (LDP) hem kennen om zijn insteek 'Samen komen, Samen zijn, Samen beleven', als kernpunten van de organisatie. Velen hoorden sprekers op het gebied van diaconale activiteit met de intentie dat diakenen hiervan altijd iets konden opsteken in hun dagelijkse werk. Hij ondervond hier veel waardering voor. Bij de

laatste LDP-dag op 16 oktober jl. kon hij tot zijn grote spijt niet meer aanwezig zijn, maar hij beleefde in de dagelijkse telefoongesprekken nog vol mee hoe het moest lopen. Wij zullen hem missen.

Dat hij niet alleen in Nederland actief was blijkt ook uit de erkenning als Lid in de Orde van de 'Barmhartige Samaritaan' in Warschau, waar hij jarenlang diaconale hulp organiseerde. Tijdens de crematie werden ook persoonlijke dankwoorden vanuit Warschau overgebracht.

De grote belangstelling tijdens zijn crematie op 5 november jl. in Amsterdam gaf aan dat zijn verscheiden op velen indruk heeft gemaakt. Wij danken Bob voor zijn tomeloze inzet en zullen hem steeds als lichtend voorbeeld zien op de weg van het diaconale werk binnen onze kerkgemeenschap.

Wij willen graag Anneke, zijn zuster, een hart onder de riem steken. Zoveel jaren samen - dan valt er een gat, maar indachtig Bob blijft hij toekijken en jou steunen.

Dank aan hem, namens de besturen van de organisaties waarvan Bob deel uitmaakte, en namens de velen waarvoor hij een lichtend voorbeeld is geweest.

Dorothee Sölle: nog steeds relevant

Andreas Wöhle, president van onze lutherse synode, heeft de tijd gevonden om een boek te schrijven over het leven en werk van Dorothee Sölle, luthers theologe (1929-2003). Sölle was in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw zeer geliefd in Nederland, en haar boeken bereikten hoge oplages.

TEKST: JANNET VAN DER SPEK

Sölle was een belangrijke en inspirerende stem voor een generatie die gelovig was en wilde blijven, en dat geloof handen en voeten wilde geven in maatschappelijke inzet en (links) activisme. Op boekwinkeltjes.nl zie je die hoge oplages terug, en ook dat de belangstelling voor Sölle daarna terugliep.

Eigen stem

Wöhle schrijft zijn boek vanuit een persoonlijke fascinatie voor Sölle. Zij inspireerde hem om theologie te gaan studeren in Hamburg waar zij toen doceerde. Hij werkte met haar samen als student-assistent. Hij beschrijft haar in alle weerbarstigheid. Een frêle vrouw die soms onhandig in het praktische leven staat, zo radicaal dat ze velen schrik inboezemt, scherpzinnig en altijd vroom gebleven. Hij doet dat in korte thematische hoofdstukken waar hij Sölle veel zelf aan het woord laat. Hij laat zien hoe ze altijd weer een geheel eigen stem vindt.

Kritisch en vlijmscherp

Een rode lijn in haar theologie is volgens Wöhle haar worsteling met Auschwitz en haar Duitse afkomst. Hoe is het mogelijk dat een beschaafd en christelijk land de moord op de Joden kon laten plaatsvinden. Dit maakt haar levenslang kritisch op alle theologie of ideologie die de bestaande wereldorde aanvaardt zonder oog te hebben voor de slachtoffers. Ze is hierin bewust eenzijdig en vaak vlijmscherp. Ze noemt dit soort maatschappelijke structuren de dood, en die verdient alleen maar verzet. Maar tegelijk wil Sölle niet weglopen van het lijden dat door die 'dood' wordt veroorzaakt. Juist in dat lijden en door alle dood heen ontdekt ze ook weer de hoop en het vertrouwen op de opstanding. Sölle strijdt tegen een kerk en tegen een God die zouden bestaan buiten de menselijke ervaring van het menselijk lijden, de liefde en de strijd.

Mystiek en verzet

Al in de jaren zeventig schrijft Sölle het boek *De heenreis* waarin ze stelt dat het in het christelijk geloof niet alleen gaat om 'de terugreis' - het nemen van maatschappelijke verantwoordelijkheid - maar juist ook om de heenreis, het serieus nemen van religieuze ervaring, de reis van de ziel. Ze noemt meditatie maar bijvoorbeeld ook gebed als een vorm van geconcentreerd hopen, wensen en wenen. Hiermee was ze in de academische theologie van dat moment even tegendraads als met haar linkse politiek. In 1997 werkt ze dit verder uit in haar *magnum opus*: *Mystiek en verzet*. Sölle ziet de mystiek niet als iets zweverigs of als een vlucht, maar als een openstaan voor het alledaagse in al zijn onalledaagsheid en daar - soms - God in ontdekken. In het mooie en schone en de liefde, evenzeer als in het gebrokene, het lijden aan de maatschappelijke structuren, haar echtscheiding, of gewoon

die heel kleine angsten en problemen die zich in elke relatie voordoen en ook in de relatie met God. God is in je. Het christelijk geloof maakt het mogelijk om ongewapend in alle kwetsbaarheid te leven.

*jouw angst mijn angst
je zult zeg jij door mij teleurgesteld
zijn
jij gaat zeg ik gauw weg
jouw angst mijn angst*

*mijn angst dat jij iets
en waarom dan niet alles vergeet
jouw angst dat ik iets
en waarom dan niet alles kwijtraak*

*een keer niet bellen
een vraag niet stellen
een geluk niet opvangen
een verdriet niet kunnen lezen*

*mijn angst jouw angst
hadden we maar geloof het water
heeft ons altijd nog gedragen
zacht gaan de wolken
over je gezicht*

De grote verdienste van Andreas Wöhle is dat hij met dit boek overtuigend weet aan te tonen dat Sölle nog steeds of opnieuw relevant is. In ons zoeken naar hoop die het houdt tegenover de grote maatschappelijke problemen, in het zoeken naar een nieuwe gezamenlijkheid die het eigen kwetsbare en heerlijke bestaan voluit serieus neemt. Dat geldt misschien nog wel meer voor haar poëzie dan voor haar andere theologische werk. Het boek is een goede (her)kennismaking met Sölle. Lees vooral de twee eerste en twee laatste hoofdstukken en alle poëzie.

Andreas Wöhle, *Van de boom leren, Politiek en mystiek in de theologie van Dorothee Sölle*, Kok Boeken-centrum, Utrecht, 2021, ISBN 9789043537285.

ZIERIKZEE-ZEELAND. Ook in Zeeland is alles weer begonnen, maar wat mijn aandacht trok in het gemeentebblad was het stukje geschiedenis van Zierikzee, waarin vier predikanten werden voorgesteld tussen 1794 en 1824. En dan te bedenken dat dit de 15de tot en met de 18de predikanten waren. Een rijke geschiedenis.

ROTTERDAM. Gemeenteleden in Rotterdam hebben de handen uit de mouwen gestoken om de zogenaamde Paardenkamer onder handen te nemen. Het resultaat mag er zijn.

Rotterdam

ZUTPHEN. De lutherse gemeente Zutphen heeft op 11 juli afscheid moeten nemen van de familie Khani: Farzad, Sima en Ayrin. Sima en Farzad waren regelmatig lector en Farzad maakte ook de kerk schoon. Zij verbleven lange tijd in het AZC aan de Warnsveldseweg en kregen eind juni een verblijfsvergunning. Ze moesten echter wel binnen 14 dagen naar de hun toegewezen woning in Den Haag verhuizen. Zij zullen gemist worden.

ZWOLLE. De Zwolse lutheranen hielden in september een inspirerende startzondag in het buitengebied. De regenboog stond centraal, het lange, kleurige lint werd door vele handen 'doorgedragen', jonge mensen kregen versierde afscheidskaarsen aangereikt, om verder te mogen gaan naar hun volgende belevingsgroepen. De twee paardenhoofden over het hek kregen prachtige gesprekken mee van jong en oud. Eindelijk, het kon weer live! Het ontvangst-echtpaar kreeg voor hun boomgaard een betekenisvolle appelboom.

OOST-GRONINGEN. Op 28 augustus hield de lutherse gemeente Oost-Groningen een gemeentedag, in de openlucht, met een openluchtdienst op de plek van de voormalige parkeerplaats/consistoriekamer van ELG Stadskanaal. Het was de laatste dienst van Roelf Stoel en de eerste keer in tijden dat men elkaar weer kon zien en spreken. Na de lunch werd er gevaren. Het was een zeer geslaagde dag. Ondertussen heeft de verbouwing van de kerk in Pekela vertraging opgelopen. Voordeel is, dat het orgel nu maar één keer uitgepakt hoeft te worden, nadeel is, dat pas op kerstnacht de kerk eindelijk weer gebruikt kan worden.

EDE. Tijdens de Oogstdienst in de lutherse kerk in Ede wordt het liturgisch centrum ieder jaar omgetoverd naar een ode aan de oogst. Dit jaar was er zelfs een bewerkte pompoen: de lutherroos was uitgesneden.

GRONINGEN STAD. Er zijn interim-predikanten benoemd: Renze Yetsenga voor het pastoraat en Annemiek Boonstra voor het gemeentewerk, er worden nieuwe kerkenraadsleden en andere vrijwilligers gezocht en cantor-organist Tymen Jan Bronda is al 20 jaar aan de lutherse gemeente verbonden en laat de lutherse traditie met verve klinken in het hoge

noorden. Kortom er gebeurt wat in Groningen, wel met steeds minder mensen, maar waar een wil is ...

HET GOOI. Er zijn ideeën om het kerkgebouw aan de Mecklenburglaan in Bussum op te knappen. De laatste grootschalige verbouwing is alweer 40 jaar geleden. De inzet zal onder meer verduurzaming en modernisering zijn. Er is een verspietersgroep aangesteld. Het is uitdrukkelijk de bedoeling om met een gedegen visie te komen. Het gaat namelijk om de gemeente en de lange termijn van het gebruik van het kerkgebouw.

ZUID-NEDERLAND/KERN LIMBURG. Dominee Willem Boon is op 29 juli met emeritaat gegaan en op 26 september heeft hij afscheid genomen van de gemeente in Heerlen. Het was die dag dubbel feest, want het kerkgebouw in Heerlen bestond 60 jaar.

AMSTERDAM. In het novembernummer van *Ons Amsterdam* is te lezen dat in de jaren tachtig van de 19e eeuw Amsterdamse lutheranen een eigen lagere school hebben opgericht. De school is een succes en de lutherse gemeente met haar prominente Amsterdammers wordt steeds zichtbaarder in de stad. De nieuwe Wet op het Lager Onderwijs van 1878 bepaalt dat de overheid voortaan alleen neutraal openbaar

Ede

onderwijs zal subsidiëren. Godsdienstig onderwijs moet voortaan door de religieuze organisaties zelf worden bekostigd. De wet maakt veel gelovigen nerveus, want niet elk kerkgenootschap kan zich de bouw van eigen scholen veroorloven. Een volkspetitionnement, georganiseerd door de protestantse voorman Abraham Kuyper, kan de wet niet voorkomen. Daarom nemen de lutheranen in Amsterdam in 1879 het initiatief tot de oprichting van een eigen lagere school.

EDE.

De kinderkerk van Ede verdiept zich tot aan Advent in de joodse feestdagen. Met Rosj Hasjanah (Joods Nieuwjaar)

Ede

waren er appeltjes met honing, en zo wordt elke zondag een joodse feestdag nader bekeken. Ook is een loofhut gebouwd waar de kinderen zich verzamelden. Ik zeg daarop *Chag Sameach*.

ZWOLLE. Luthers Zwolle besteed extra aandacht aan Sint Maarten. Samen lampionnen maken, het verhaal horen van Sint Maarten en een mooi lied instuderen over de heilige. Kinderen met vriendjes en vriendinnetjes, ouders en grootouders waren daarvoor welkom op zaterdag 6 november in de lutherse kerk in Zwolle.

Zwolle

OPROEP. Lieve lutheranen in den lande. Het is een grote eer deze rubriek te schrijven, maar ook arbeidsintensief. Ik ontvang (nog) niet alle gemeentebladen en nieuwsbrieven, en vaak zijn deze niet goed te vinden op de gemeentewebsite. U kunt mij hierbij helpen: graag ontvang ik rechtstreeks alle gemeentebladen en nieuwsbrieven digitaal. Waar dat al gebeurt: mijn dank. Zo niet: voeg mij dan graag toe aan uw verzendlijst. U kunt dit sturen naar akerboom_femke@hotmail.com

Herinneringsvenster

In de Amsterdamse Rivierenbuurt werd op 29 september een Herinneringsvenster geopend. In het venster staan de namen van 76 Joodse bewoners

van de zogenoemde huizen Kemper die in de Tweede Wereldoorlog werden weggevoerd en de Holocaust niet overleefden.

Het raam is vormgegeven door Victor Levie, die eerder ook andere monumenten ontwierp.

Het Herinneringsvenster is aangebracht in een etalageraam van het Luthers diaconaal centrum 'In de Zwaan' aan de Maasstraat 148. De opening vond plaats in kleine kring van nabestaanden, vertegenwoordigers van de bewonersvereniging, huidige bewoners, het stadsdeel, en van de lutherse gemeente.

“Om de herinnering aan de namen van de Joodse bewoners van de huizen Kemper levend te houden, brachten we dit herinneringsvenster aan. Want zolang de namen van mensen

genoemd en gekend worden zijn ze niet vergeten. Deze namen helpen ons herinneren tot welk immens onheil antisemitisme leidt, en houden ons alert en zetten aan tot protest bij uitingen van oplevend antisemitisme.” Zo lichtte Marieke Brouwer, luthers predikant en bewoner van de huizen Kemper, dit initiatief toe.

Bij de onthulling sprak rabbijn Menno ten Brink van de Liberaal Joodse Gemeente de Kaddisj uit. Het was in de stromende regen. “De hemel huilt”, zei een nabestaande. Alle deelnemers legden naar joods gebruik een steentje bij het venster. Rabbijn Ten Brink: “Bloemen vergaan, maar een steen is hard, blijft, en je kunt ermee bouwen.”

Lees meer over het Herinneringsvenster op www.diaconie.com.

Een Luthertuin met bomen (2)

Half oktober bracht ik een bezoek aan Lutherstadt Wittenberg om foto's te maken van de Luthergarten en dan met name van de 'Nederlandse bomen'.

TEKST EN BEELD: INGEBORG KRIEGSMAN

Ruim 500 jaar geleden gaf Maarten Luther beslissende impulsen voor de theologische en geestelijke hervorming van de kerk. Wittenberg, dat al sinds 1922 de toevoeging Lutherstadt heeft, zocht naar een Reformatie monument dat nog niet af was. Het moest iets permanents zijn, maar nog niet compleet. Iets dat voortdurend zou groeien en de Lutherstadt zou verrijken - een teken dat de levendigheid en verbondenheid met het leven van de Reformatiebeweging en haar wereldwijde charisma symboliseerde. Zo ontstond het idee van de Luthergarten, waar tussen 1 november 2009 en 25 november 2018 vijfhonderd bomen zijn geplant.

Boom 157 – Protestantse Kerk in Nederland

Hoopgevend

Het was heerlijk om weer terug te zijn in de Lutherstadt, en te zien hoe de Luthergarten voller is geworden en de bomen zijn gegroeid. Ditmaal was ik alleen, en dat gaf mij de gelegenheid om rustig op zoek te gaan naar de bomen die ik wilde fotograferen. De Luthergarten heeft namelijk drie

locaties die op loopafstand van elkaar liggen in de naaste omgeving van het oude centrum. Via een mooie route zijn de parken te bezoeken.

Boom 356 – Laurenskerk Rotterdam en Ev.-Lutherische Kreuzkirchgemeinde Dresden

Wanneer je door de drie locaties van de Luthergarten loopt, ervaar je wat de bedoeling is van het oorspronkelijke idee. Het park is mooi en groen geworden, het straalt rust uit en geeft hoop. Wanneer ik mijn huidige foto's vergelijk met die van vijf jaar geleden, zie ik duidelijk verschil.

Symbolisch getal

Het eerste park is aangelegd aan de Andreasbreite in de omgeving van de Slotkerk en telt 292 bomen die geplant zijn in de vorm van een Lutherroos. Daarna volgt het park bij het nieuwe Raadhuis met 106 bomen. Dit is een

Boom 476 – evangelisch-lutherse gemeente Amsterdam

vrij strak vormgegeven deel met bomen keurig op een rij, passend bij de strakke omgeving. Als laatste is het gedeelte bij het Lutherhuis aangelegd; aan beide zijden van de Collegienstraße en in een park naast het Lutherhuis. Hier staan de laatste 102 bomen, waarna het symbolische getal van 500 compleet is.

Uiteraard ging ik op zoek naar de Nederlandse bomen en ik vond er in iedere locatie één. U ziet ze op deze pagina. Helaas hebben we geen foto's ontvangen van andere Lutherbomen in Nederland dan de bomen genoemd in *elkkwartaal* nummer 3.

Wilt u de Luthergarten in Lutherstadt Wittenberg ook bezoeken of wilt u meer informatie? Kijk dan op luthergarten.de.

Uit de synode

Het is een mooie herfstdag als ik dit schrijf. Helder, zon en mooi verkleurende natuur in de tuin. Grote eikenbomen aan de straat en het kleine bos achter het huis worden langzaam goudgeel en zullen over enkele weken zonder blad zijn. Over een half jaar bloeit alles weer op. Het laat de pracht van Gods schepping zien en hoe belangrijk het is dat we daar zorgvuldig mee omgaan.

TEKST: MAARTEN VAN DER WOUDE, VOORZITTER EVANGELISCH-LUTHERSE SYNODE

Protestantse Lezing

In de aanloop naar Hervormingsdag was er traditiegetrouw de Protestantse Lezing, door Heino Falcke, hoogleraar aan de Radboud Universiteit en sterrenkundige. Wellicht las u hierover al in het magazine *Petrus*, waarin Falcke zegt: “Zonder mijn geloof is het heelal leeg.” Die lezing haakt ook aan bij het actuele thema van duurzaamheid. Zijn wij, als mens, verantwoordelijk voor de toekomst van Gods schepping? En in wiens handen ligt die toekomst: in die van ons, of in die van God? De lezing is te vinden op de website van de Protestantse Kerk: <https://www.protestantsekerk.nl/nieuws/protestantse-lezing-2021-sterrenkundige-heino-falcke-over-gods-schepping/>.

Groter deel van het leven

Vorig jaar hield (demissionair) premier Mark Rutte de Protestantse Lezing, waarin hij ook inging op de ‘gezamenlijkheid’ en het daarin ‘er voor elkaar zijn’ waarin ‘iedere persoon telt, jij bent nooit belangrijker dan iemand anders, in welk opzicht ook’. De rede van toen was mede ingegeven door de achterliggende periode waarin de pandemie veel invloed had op ons dagelijks leven. En nog steeds heeft. Maar het raakt aan een groter deel van het leven. Dat mede wordt bepaald door hoe wij, als christenen, als lutheranen, in het leven staan. Samen in het leven, met gezamenlijke verantwoordelijkheid voor elkaar en

de zorg er te kunnen zijn voor elkaar. Want juist dat sluit aan bij ons bestaan van alledag.

Contact in het land

De synode hecht groot belang aan een goed contact met alle lutheranen in de gemeenten; bestaand én blijvend. Dat kan digitaal, schriftelijk, telefonisch en, nog belangrijker, persoonlijk, *face to face*. De laatste tijd bezochten leden van de synodale commissie (SC) weer diverse gemeenten met vele redenen: samenvoeging van gemeenten, bijstand en advies aan kerkenraden, of gewoon een luisterend oor. Waarin ook bijeenkomsten wat betreft emeritaat, afscheid van een predikant, intrede van een nieuwe voorganger. Belangrijk om daarbij te zijn. De bezoeken aan gemeenten door synodeleden gaan nu weer verder. Op de synodevergadering van 6 november werd hiervoor een uitgewerkt plan en schema gepresenteerd.

Lutherborrel

De Lutherborrel, ontstaan in coronatijd, is nu een ‘traditie’ die we graag voortzetten. Een kleine digitale ontmoeting, met desgewenst een drankje en een hapje (daarvoor zorgt u zelf achter het scherm). Een uurtje bijpraten met lutheranen, uit diverse geledingen, over wat hen beweegt en wat in hun eigen gemeenten speelt. Een mooi contactmoment voor u om leden van de synode te spreken en

andere gemeenteleden te ontmoeten. We plannen de Lutherborrel in de laatste week van de *even* kalendermaanden.

Kerkenradendag 2022

De Kerkenradendag 2022 is gepland op zaterdag 5 februari 2022, in de Lutherse Kerk aan de Hamburgerstraat in Utrecht. We kiezen zo voor een centrale en goed bereikbare locatie. Met de kerkenradendag sturen synode en synodale commissie op contact en gedachtewisseling met alle lutherse kerkenraden, in persoon of in collectief, over actuele thema’s met méér dan alleen een gezellige dag. Voor deze dag staat ook een aantal workshops op het programma op het gebied van communicatie waarmee kerkenraadvertegenwoordigers direct aan de slag kunnen in hun eigen gemeenten.

Voor de Kerkenradendag op 5 februari (zie ook pagina 5) hopen en *verwachten* we van kerkenraden in het land, dat zij deelnemen aan de dag en/of een afvaardiging sturen. Deze dag staat tevens in het teken van de (financiële) toekomst van gemeenten. Hoe luthers blijft het? Dat maakt deze dag niet geheel vrijblijvend. Aanmelden bij secretaris Cathy van Beek, luthersesynde-secretaris@protestantsekerk.nl.

Diaspora-gift 2021

Luther Stichting Nederland, Oostelijk Rusland (ELK USFO)

Lutheranen in de Oeral, Siberië en het Verre Oosten? Wij weten dat ze er zijn, maar zien wij hun noden? Zij hebben uw steun gevraagd via de Martin-Luther-Bund Erlangen, en dus ook aan de Luther Stichting Nederland voor hun Kinder- en Jeugdwerk.

TEKST: PERLA AKERBOOM-ROELOFS, VOORZITTER LUTHERSTICHTING NEDERLAND

Du stellst meine Füße auf weiten Raum (Luthervertaling Psalm 31:9b) *U geeft mijn voeten de ruimte* (NBV 2013)

Dit psalmvers verstaan wij meestal in figuurlijke betekenis: door de genade en de bescherming van de Drie-enige God ervaren we de weidsheid en ruimte van het leven, die God voor ons bereid heeft.

Bij de Evangelisch-Lutherische Kirche Ural, Sibirien und Ferner Osten (ELKUSFO) kan je dit vers ook letterlijk nemen. Want deze kerk leeft op een zeer groot en uitgestrekt gebied: *auf weitem Raum*, van de Oeral en Siberië tot Wladiwostok.

In dit uitgestrekte gebied zijn zo'n 130 (huis)gemeenten, verdeeld over vier regio's: Oeral (centrum in Jekaterinburg), West-Siberië (Omsk), Oost-Siberië (Krasnojarsk) en het Verre Oosten

(Wladiwostok). Er zijn tien dominees en 'predikanten', en nogal wat vacatures. Het kerkelijk bureau met de kerkleiding is in Omsk, waar ook Bisschop Alexander Scheiermann zetelt. Er zijn vier predikanten van Duitse afkomst en acht met een Russische achtergrond. De synode komt één keer per jaar bijeen en de kerkleiding (Consistorie) twee keer per jaar. Het Kinder- en Jeugdwerk wordt voornamelijk geleid door vrouwen.

Voor de jonge jeugd worden groepen aangeboden, zoals catechese, scouting, weekenden en spelgroepen. Voor de oudere jeugd zijn er werkweken en zomerkampen. Daarvoor is vervoer nodig en onderkomens voor langere tijd: dat kost veel geld. Ook is er catechesemateriaal, toegesneden op de verschillende leeftijdsgroepen. Het 'westerse' materiaal is niet zomaar geschikt; daarom is het ontwikkelen van eigen materiaal voor dit jeugdwerk heel belangrijk voor de toekomst van de lutheranen in Rusland.

Het is een ander Rusland dat wij nauwelijks kennen en dat niet in de pers komt, maar nu juist door het diaspora-werk van de Martin-Luther-Bund wordt gezien en gesteund.

Als kleine groep lutheranen in Nederland én met de protestantse partners kunnen wij deze arbeid, onder moeilijke omstandigheden verricht en met liefde uitgevoerd voor jeugd en toekomst, ondersteunen.

Dominee Michael Hübner, secretaris-generaal van de Martin-Luther-Bund Erlangen, beveelt de Bundesgabe 2021 van harte bij u aan.

Helpt u mee? Bij voorbaat dank!
Namens de Luther Stichting Nederland:
gezegende kersttijd!

Waarheen? NL 25 INGB 0002 6509 68
t.n.v. Luther Stichting Woudrichem.
De stichting heeft de ANBI-status (RSIN/ANBI nr.816319790). Uw bijdrage kan worden aangemerkt als diaconale gift.

Een mooie plek voor de ELS

Het was niet moeilijk zoeken waar de ELS-afgevaardigde kon plaatsnemen. Aan de tafel in de generale synode hing een prachtige quilt, getiteld 'De Zegenbede', waarop de Lutherroos prominent was vormgegeven. De quilt is met de hand gemaakt en doorgequilt door Rietke Hoogenboom uit Kedichem. Bijgeleverd was de uitleg van het logo, zoals door Luther beschreven.

Maarten Lutherkerk heropend

Op 16 oktober is de Maarten Lutherkerk in de Amsterdamse Rivierenbuurt officieel heropend. De kerk was lange tijd gesloten vanwege een verbouwing. Het oudste gemeentelid mw. Diny Vermeulen verrichtte ceremonieel de opening met een hamerslag. Dominee André van der Stoel leidde een korte viering, en diaconaal werker Arjan Zwagerman presenteerde de activiteiten. In 2022 hoopt de Maarten Lutherkerk haar 85-jarig bestaan te vieren.

elkkwartaal

Niet of juist wel graag ontvangen?

Reageer altijd rechtstreeks naar de dienstenorganisatie Protestantse Kerk via abonnementen@protestantsekerk.nl of (030) 880 18 80. Informatie over uw (lutherse) inschrijving in het ledenregister: vraag als eerste uw kerkenraad!

